

SHELL VE NİJER DELTA VAKASI:
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR REHBER
İLKELER ÇERÇEVESİNDE ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (*DUE DILIGENCE*)

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

AYSUN ERGEN

İNSAN HAKLARI HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**SHELL VE NİJER DELTA VAKASI:
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR
REHBER İLKELER ÇERÇEVESİNDE ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (*DUE
DILIGENCE*)**

Aysun ERGEN
121612017

Prof. Dr. Turgut TARHANLI
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl GÜL
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nazım Sinan ODABAŞI
Altınbaş Üniversitesi

Onay Tarihi: 05/05/2025

Bu belgedeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışa uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kural ve davranışın gerektirdiği şekilde, bu çalışmanın orijinal bulgusu olmayan tüm materyal ve sonuçlara tam olarak atıfta bulunduğumu ve referans verdiğimi beyan ederim.

İsim Soyisim: Aysun ERGEN

İmza:

ÖZ

Bu çalışma, Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler çerçevesinde ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün (*due diligence*) kapsamını ele almaktadır. Söz konusu yükümlülüğün, ulusötesi şirketlerin yalnızca kendi faaliyetleriyle mi sınırlı olduğu, yoksa iştirakleri ve tedarik zincirlerindeki şirketlerin faaliyetlerini de kapsayıp kapsamadığı sorusuna odaklanmaktadır. Bu bağlamda, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün iştirakleri ve tedarik zincirlerindeki iş ilişkileri açısından nasıl değerlendirildiğini inceleyerek, insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerin önlenmesine yönelik özen yükümlülüğünün kapsamını tartışmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde uluslararası standartların oluşum süreci ve Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler çerçevesinde özen yükümlülüğünün kapsamı analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise, Shell'in Nijer Deltası'ndaki petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle meydana gelen olumsuz insan hakları etkileri sonucunda dört Nijeryalı çiftçinin Shell aleyhine açtığı davalar ele alınarak, Lahey Temyiz Mahkemesi'nin 29 Ocak 2021 tarihli kararları incelenmiştir.

İncelenen yargı kararları ve uluslararası standartlar, ulusötesi şirketlerin yalnızca kendi faaliyetlerinden değil, aynı zamanda iştirakleri ve tedarik zincirlerindeki şirketlerin eylemlerinden doğan olumsuz insan hakları etkilerinden de sorumlu tutulabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özen Yükümlülüğü; Uluslararası İnsan Hakları; Birleşmiş Milletler Rehber İlkeleri; Ulusötesi Şirketler; Nijer Deltası

ABSTRACT

This study examines the scope of transnational corporations' due diligence within the framework of the United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. It focuses on whether this obligation is limited solely to the corporations' own activities or if it also extends to the actions of their subsidiaries and companies within their supply chains. In this context, the study explores how transnational corporations' due diligence is assessed concerning their subsidiaries and business relationships in supply chains and discusses its scope in preventing adverse human rights impacts.

Accordingly, the first section of the study analyzes the development of international standards and the scope of due diligence within the framework of the United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. The second section examines the decisions of the Hague Court of Appeal dated January 29, 2021, in lawsuits filed against Shell by four Nigerian farmers due to the adverse human rights impacts resulting from Shell's oil extraction activities in the Niger Delta.

The judicial decisions and international standards reviewed in this study demonstrate that transnational corporations may be held accountable not only for their own activities but also for the adverse human rights impacts arising from the actions of their subsidiaries and companies within their supply chains.

Keywords: Due Diligence; International Human Rights; United Nations Guiding Principles; Transnational Corporations; Niger Delta

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR REHBER İLKELER VE ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (<i>DUE DILIGENCE</i>).....	4
I. TEMEL KAVRAMLAR.....	4
A. Küreselleşme ve Ulusötesi Şirketler	4
B. Uluslararası İnsan Hakları Standartları	5
C. Küreselleşme, Ulusötesi Şirketler ve İnsan Hakları İhlalleri İlişkisi	6
II. İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARI ALANINDA ULUSLARARASI STANDARTLAR	9
A. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Standartları.....	9
B. OECD Çok Uluslu Şirketler için Rehber İlkeler.....	9
C. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler (<i>Global Compact</i>).....	11
D. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (<i>UN Sustainable Development Goals</i>).....	13
E. İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler: BM “Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme” Çerçevesinin Uygulanması	14
III. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR REHBER İLKELER	15
A. Rehber İlkeler’in Oluşumu, Kabulü ve Sonrası.....	15
B. Rehber İlkeler’in Amacı	18
C. Rehber İlkeler Ana Bileşenleri: Koruma, Saygı ve Telafi.....	20
IV. REHBER İLKELER KAPSAMINDA ŞİRKETLERİN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (<i>DUE DILIGENCE</i>) KAPSAMI, ANA KAVRAMLAR VE UYGULAMA ALANLARI	25
A. Kavramsal Olarak Özen Yükümlülüğü (<i>Due Diligence</i>)	25

B. Özen Yükümlülüğünün Kapsamı: Katkıda Bulunmak, Neden Olmak, İş İlişkileri, İştirak ve Bağlı Şirketler, Tedarik Zinciri, Değer Zinciri Kavramları	27
C. İnsan Hakları Risklerini Tespit Etme ve Önleme: Durum Tespiti Süreçleri (<i>Due Diligence Process</i>)	30
D. Suç Ortaklığı (<i>Complicity</i>).....	39
E. Çatışma Bölgelerinde Sorumluluk	39
F. İyi Uygulama Örnekleri.....	44
G. Denetim ve Raporlama Süreçleri.....	45
H. Telafi Edici Çözüm.....	47
İKİNCİ BÖLÜM SHELL VE NİJER DELTASI VAKASI.....	49
I. GENEL OLARAK.....	49
II. NİJER DELTASI VE SHELL	49
III. DÖRT NİJERYALI ÇİFTÇİ VE SHELL DAVALARI	50
A. Taraflar: Nijeryalı Çiftçiler, Milieudensie ve Shell	52
1. Nijeryalı Çiftçiler.....	52
2. Milieudensie	53
3. Ana Şirket Royal Dutch Shell (RDS) ve Bağlı Kuruluş Shell Petroleum Development Company of Nigeria (SPDC).....	53
B. Davacıların İddiaları.....	54
C. Shell'in Savunması ve Mahkemenin Değerlendirmesi	55
1. Yetki Sorunu.....	56
2. Milieudensie'nin Kabul Edilebilirliği.....	56
3. Uygulanacak Hukuk.....	56
D. İlk Karar: Lahey Bölge Mahkemesi Kararları	57
E. Temyiz Süreci ve Lahey Temiz Mahkemesi Kararları	60
1. SPDC'nin Özen Yükümlülüğü	61
2. Sızıntı Tespit Sistemi Kurulması	63
3. RDS'nin Sorumluluğu.....	65
IV. LAHEY TEMYİZ MAHKEMESİNCE RDS YÖNÜNDEN VERİLEN KARARLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	68
SONUÇ	71

KAYNAKÇA	76
----------------	----

KISALTMALAR

BMRI	:	Birleşmiş Milletler Rehber İlkeleri
UNGP	:	United Nations Guiding Principles
BM	:	Birleşmiş Milletler
UN	:	United Nations
Rİ	:	Rehber İlkeler
RDS	:	Royal Dutch Shell
SPDC	:	Shell Petroleum Development Company of Nigeria
OECD	:	Organisation for Economic Cooperation and Development
ILO	:	International Labour Organization
UTN	:	Ulusal Temas Noktası
OHCHR	:	Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
HRDD	:	Human Rights Due Diligence
MHRDD	:	Mandatory Human Rights Due Diligence
CSDDD	:	Corporate Sustainability Due Diligence Directive
ABAD	:	Avrupa Birliği Adalet Divanı

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle ulusötesi şirketler, faaliyetlerini dünya çapında genişletmekte, bu da onların birden fazla ülkede ekonomik ve sosyal etkiler doğurmasına yol açmaktadır. Her bir ülkede uygulanan insan hakları standartları, ulusal yasa ve düzenlemelere bağlı olarak farklılıklar arz edebilmektedir. Bu durum ulusötesi şirketlerin faaliyetlerini gerçekleştirdikleri diğer ülkelerde çeşitli insan hakları düzenlemeleri ile karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde düşük insan hakları standartlarının uygulanması, çevre ve insan hakları ihlalleri ve olumsuz insan hakları etkileri risklerini artırabilmektedir. Bu bağlamda, ulusötesi şirketlerin faaliyetleri, faaliyet gösterdikleri diğer ülkelerdeki yerel halklar üzerinde önemli sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir.

Uluslararası hukuk çerçevesinde, insan hakları standartlarını belirleyen sözleşmeler yalnızca devletler tarafından kabul edilmektedir ve bu standartların korunması ödevi devletlere aittir. Ulusötesi şirketler açısından ise, bu standartlara uygun hareket etmek, gönüllülük esasına dayalıdır. Zira, uluslararası insan hakları standartlarına uygun faaliyet gösterilmesi konusunda şirketleri zorunlu kılan yasal bir metin mevcut değildir. Bu durum, şirketlerin küresel ölçekte faaliyetlerini sürdürürken olumsuz insan hakları etkilerine yol açmalarına neden olabilmektedir.

Ulusötesi şirketlerin, dünya genelinde faaliyetlerini gerçekleştirirken uluslararası insan hakları standartlarına uyması konusunda gönüllülük esasından öteye geçilmesi amacıyla, uluslararası hukukta çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreterliği'nin İş Dünyası ve İnsan Hakları Özel Raportörü Prof. John Ruggie tarafından hazırlanan İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler¹'dir. Bu ilkeler, şirketlerin faaliyet gösterdikleri her alanda insan haklarına saygı

¹ Metnin tam adı Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler: "Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme" Çerçevesinin Uygulanması; orijinal dildeki adı Guiding Principles on Business and Human Rights, Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework olup bu çalışmada bundan sonra BMRI veya Rehber İlkeler olarak, dipnotlarda ise orijinal dildeki adının kısaltması olarak UNGP olarak kullanılmıştır. Orijinal dildeki metin için:

göstermeleri, insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaları ve katkıda buldukları olumsuz insan hakları etkilerini ele almaları için gerekli adımları atmaları gerektiğini düzenlemektedir. Rehber İlkeler, şirketlerin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerin önlenmesine yönelik yükümlülüklerini “özen yükümlülüğü² (*due diligence*)” çerçevesinde belirlemektedir.

Bu tez, Rehber İlkeler çerçevesinde ulusötesi şirketlerin insan hakları alanındaki özen yükümlülüğünün kapsamını ele almayı ve bu yükümlülüğün ulusötesi şirketlerin iştirakleri ve tedarik zinciri boyunca nasıl değerlendirilmesi gerektiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde uluslararası standartlar ve özellikle Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler çerçevesinde özen yükümlülüğünün kapsamı analiz edilmiş, uygulama beklentileri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, Shell şirketinin Nijer Deltası’ndaki petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle ortaya çıktığı iddia edilen insan hakları ihlalleri vaka çalışması olarak ele alınmıştır. Dört Nijeryalı çiftçi ve Hollandalı çevre örgütü Milieudéfense’nin, Royal Dutch Shell (RDS) ve onun Nijeryalı iştiraki Shell Petroleum Development Company of Nigeria (SPDC) aleyhine Hollanda mahkemelerinde açtığı davalar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, hukuki düzenlemeler, uygulama beklentileri ile Nijeryalı Çiftçiler ve Shell davalarının kararları ışığında, ulusötesi şirketlerin insan hakları özen yükümlülüğünün kapsamı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, söz konusu yükümlülüğün şirketlerin yalnızca kendi faaliyetleriyle mi sınırlı olduğu, yoksa iştirakleri

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework”, 2012, <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights> (e.t. 21/01/2025)

Türkçe çeviri için:

United Nations Development Programme (UNDP), “İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri”, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-06/bhr_ungp_rehberilkelerrapor.29.05.23_web.pdf (e.t. 21/01/2025)

² Belirtmek gerekir ki ticaret hukukunda şirketlerin özen yükümlülüğü ile iş dünyası ve insan hakları hukuku özeninde özen yükümlülüğü birbirinden farklı olup bu çalışmada insan hakları hukukunda Rehber İlkeler’de düzenlenen özen yükümlülüğü kastedilir. Daha detaylı bilgi, bu çalışmanın “IV. REHBER İLKELER KAPSAMINDA ŞİRKETLERİN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (DUE DILIGENCE) KAPSAMI, ANA KAVRAMLAR VE UYGULAMA ALANLARI - A. Kavramsal Olarak Özen Yükümlülüğü (Due Diligence)” başlıklı kısmında mevcuttur.

ve tedarik zincirindeki şirketlerin faaliyetlerini de kapsayıp kapsamadığı sorusu üzerinde odaklanmıştır. Ayrıca, çalışmanın sonuç bölümünde Lahey Temyiz Mahkemesi kararının Hollanda yargısı üzerindeki muhtemel etkisi de kısaca ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR
REHBER İLKELER VE ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (*DUE DILIGENCE*)

I. TEMEL KAVRAMLAR

A. Küreselleşme ve Ulusötesi Şirketler

Küreselleşmeden önce, şirketler ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken genellikle sadece kendi ülkelerindeki kaynaklarla sınırlı kalırken, küresel ekonomi, üretim ve pazarlama faaliyetlerinin dünya genelinde genişlemesine olanak tanımıştır. Bu süreç, ulusötesi tedarik zincirlerinin kurulmasını ve şirketlerin farklı ülkelerde operasyonlar yürütmesini mümkün kılmıştır. Çokuluslu ya da ulusötesi şirketler³'in küresel ölçekte birden fazla ülkeye uzanan bu faaliyetleri, dünya genelinde hem olumlu ve hem olumsuz birçok farklı etkiyi beraberinde getirmiştir.

Ulusötesi şirketler, faaliyet gösterdikleri farklı ülkelerde yerel ekonomilere katkı sağlamakta ve tedarik zincirleri aracılığıyla istihdam olanakları yaratmaktadırlar. Bu durum aynı zamanda ulusötesi şirketler açısından üretim maliyetlerini düşürme imkanı sunmaktadır. Ancak küresel ekonominin sunduğu karşılıklı fırsatlar, beraberinde ekonomik faaliyetlerin kapsamı ile aktörler arasında uluslararası insan hakları standartları alanında sorumluluk boşlukları⁴ da doğurmaktadır. Bu sorumluluk boşlukları, ulusötesi şirketlerin faaliyetlerini gerçekleştirirken, genellikle yerel ekonomilerde olmak üzere, çevre kirliliği, düşük çalışma standartları, zorla çalıştırma gibi olumsuz insan hakları etkilerine neden olabilmektedir.

³ Çok uluslu şirket veya ulusötesi şirket ifadelerinden herhangi biri diğerinin anlamını tam olarak karşıladığından bu çalışmada ulusötesi şirket ifadesi kullanılmakta, zaman zaman kullanılan şirket ifadesi ile de yine ulusötesi şirketler kastedilmektedir. Aynı şekilde çeviri metinlerde yer alan işletmeler ya da ticari işletmeler kavramları zaman zaman değiştirilmemiş ancak bu çalışma özelinde ulusötesi şirketler olarak ele alınmıştır.

⁴ John Gerard Ruggie, “Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie (A/HRC/8/5)”, United Nations Digital Library, 2008, s. 27, <https://digitallibrary.un.org/record/625292?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Shell vakasında olduğu gibi, Royal Dutch Shell (RDS) Hollanda merkezli bir şirket olmasına rağmen, Nijerya'daki petrol çıkarma faaliyetlerini Nijeryalı iştiraki olan Shell Petroleum Development Company (SPDC) aracılığıyla yürütmektedir. Ulusötesi faaliyet gösteren RDS'nin SPDC aracılığı ile Nijerya'da gerçekleştirdiği faaliyetler bakımından ana şirket RDS'nin sorumluluk statüsü, ulusötesi şirketlerin sorumluluk boşluklarına yönelik örneklerden biridir.

B. Uluslararası İnsan Hakları Standartları

Uluslararası insan hakları standartları, 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname⁵ ve ardından gelen çeşitli uluslararası sözleşmelerle şekillenmiştir. Bu standartların amacı, devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüğünü belirlemek, insan hakları ihlallerine karşı gerekli önlemleri almalarını ve yaptırımları uygulamalarını sağlamaktır. Beyanname, her bireyin eşit ve devredilemez haklara sahip olduğunu vurgulamaktadır ve devletlere bu hakları koruma yükümlülüğü vermektedir. Uluslararası insan hakları standartlarını belirleyen uluslararası sözleşmelere göre, insan hakları ihlalleri gündeme geldiğinde bu ihlallere karşı başvuru yapılabilecek organ da devletlerin kendisidir.

Devlet dışı aktörler olarak şirketlerin gerçekleştirdikleri insan hakları ihlallerinden doğrudan sorumlu tutuldukları yasal bir belge ise henüz bulunmamaktadır. 2014 yılında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından, ulusötesi şirketlerin ve diğer işletmelerin faaliyetlerini düzenlemek için uluslararası hukuken bağlayıcı “UN Binding Treaty” adında bir metin hazırlığı için adımlar atılmış olmakla, BM nezdinde çalışmalar halen devam etmektedir.⁶ Bu bağlamda son zamanlarda devlet dışı aktörler olarak şirketlerin de insan hakları ihlallerinde hesap verilebilirliğinin tartışıldığı bir gerçektir.

⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “Universal Declaration of Human Rights”, 1948, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, Türkçe çev.: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf (e.t. 21/01/2025)

⁶ Business & Human Rights Resource Centre, “UN Binding Treaty”, 2025, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/governing-business-human-rights/un-binding-treaty/> (e.t. 07/02/2025)

Uluslararası hukuk uyarınca şirketlerin insan haklarına saygı göstermekle yükümlü olabileceği fikri artık büyük itirazlarla karşılaşmamaktadır.⁷

Bir diğer anlatımla geleneksel olarak uluslararası insan hakları hukukunda yalnızca devletlerin insan hakları hukukuna bağlı olduğu düşünüldüğü şüphesizdir. Ancak tamamen devlet merkezli yaklaşımdan uzaklaşıldığı da bir gerçektir.⁸

Bu çalışma, devlet dışı aktörlerden biri olan şirketlerin uluslararası hukukta insan hakları bakımından taşıdığı yükümlülüğü ve bu yükümlülüğün kapsamını tartışmaktadır.

C. Küreselleşme, Ulusötesi Şirketler ve İnsan Hakları İhlalleri İlişkisi

Ulusötesi şirketler küresel çapta faaliyetlerini yürütürken iştirakleri ve tedarik zinciri boyunca faaliyetlerini yürüttüklerinden faaliyetlerine birden fazla tüzel kişilik dahil olabilmektedir. Bu nedenle de her ülkede o ülkenin kendine özgü hukuki ve düzenleyici rejimlerine tabi olmaktadır. Zira hukuken farklı her tüzel kişilik, bulunduğu ve faaliyet gösterdiği ülkelerin yasalarına tabidir.⁹

Geleneksel olarak uluslararası hukuk çerçevesinde insan haklarının korunması temel olarak devletlerin sorumluluğu altında olup, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü, faaliyette bulunduğu ülkenin iç hukukunun belirlediği çerçeve ile sınırlıdır. Bu bağlamda ulusötesi bir şirketin, iştiraklerinin bulunduğu ya da tedarik zincirinde bulunan diğer ülkeler açısından bu ülkelerde uluslararası insan hakları standartlarını sağlaması adına yasal bir yükümlülüğü yoktur.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, insan hakları standartları genellikle daha düşüktür ve düşük işçi ücretleri, uzun çalışma saatleri ve güvenlik standartlarının göz ardı edilmesi gibi uygulamalar yaygındır. Bu bağlamda, ulusötesi şirketlerin, faaliyet gösterdikleri az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde insan hakları standartlarının

⁷ August Reinisch, "The Changing International Legal Framework": Philip Alston (edt.), Non-State Actors and Human Rights, , Oxford University Press, 2005, s. 82.

⁸ Reinisch, s. 79.

⁹ Ruggie, A/HRC/8/5, s. 6.

zayıf olması, uluslararası insan hakları standartları açısından hesap verebilirlikleri konusunda sorumluluk boşlukları doğurabilmektedir.

Bazı devletler, özellikle de az gelişmiş veya gelişmekte olan bazı ülkeler, kendi topraklarında iş yapan ulusötesi şirketlere karşı, iradeleri olsa bile, ulusal yasa ve düzenlemeleri uygulayacak kurumsal kapasiteye sahip olmayabilir veya yatırım için uluslararası alanda rekabet etmek zorunda kaldıkları için bunu yapmakta kendilerini kısıtlanmış hissedebilirler.¹⁰

Bazı ülkelerde ise, ulusötesi şirketlerin, kendi ülkelerinde yatırım yapmalarını kolaylaştırmak için insan hakları standartlarını sağlamaktan gönüllü olarak vazgeçildiği görülmektedir.^{11 12} Hükümetler, yatırımları çekmek ve ihracatı teşvik etmek için şirketleri belirli yasal ve düzenleyici gerekliliklerden muaf tutabilir veya ilk etapta standartları benimsemeyebilirler.¹³

Yerel hükümetler gönüllü olarak vazgeçmese de küreselleşme ile birlikte ulusötesi şirketlerin faaliyetlerinin etkilerinin büyüklüğü karşısında yerel hükümetlerin insan hakları koruma standartları da yetersiz kalabilmektedir.

Yetersiz işçi hakları ve düşük çevre standartları gibi insan hakları meselelerinde toplanan sorumluluk boşlukları, ulusötesi faaliyetlerin fırsattan çok sömürü sistemi haline gelmesine neden olabilmektedir.

Bu yönetim boşlukları çoğunlukla düşük gelirli ülkelerde, çatışmadan yeni çıkmış veya hala çatışma içinde olan ülkelerde, hukukun üstünlüğünün zayıf ve yolsuzluk seviyelerinin yüksek olduğu ülkelerde meydana gelmektedir.¹⁴

¹⁰ Ruggie, A/HRC/8/5, s. 6.

¹¹ Özge Yücel Dericiler, Uluslararası Esnek Hukuktan Bağlayıcı Hukuka: Şirketler ve İnsan Hakları, 1. Bası, Onikilevha Yayıncılık, 2023, s. 17.

¹² Shell'in insan hakları ihlalleri konusunda Nijeryalı askeri yetkililerle iş birliği yapmakla suçlandığı Kiobel ve Diğerleri v Shell davası gibi. Daha detaylı bilgi için: Amnesty International, "On Trial: Shell in Nigeria: Legal Actions Against The Oil Multinational", 2020, s. 23, <https://www.amnesty.de/sites/default/files/2020-02/Amnesty-Bericht-Nigeria-Shell-on-trial-Februar-2020-ENG.pdf> (e.t. 21/01/2025)

¹³ Ruggie, A/HRC/8/5, s. 6.

¹⁴ Ruggie, A/HRC/8/5, s. 6.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde analiz edilen kararlara konu vakalar, Hollanda menşeli Shell şirketinin Nijerya topraklarındaki faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan petrol kirliliği hakkında olup Nijerya hükümetinin, Shell'in faaliyetlerini denetlemekteki ve mağdurların adalete ulaşmasını sağlamadaki eksikliği, yerel halkın adalet arayışını Hollanda Mahkemelerine taşımasına neden olmuştur.

Özetle, küreselleşmenin iş dünyası üzerindeki etkisi ile birlikte özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde daha zayıf insan hakları standartları uygulanması nedeniyle derinleşen insan hakları ihlalleri ve olumsuz insan hakları etkileri ortaya çıkabilmektedir. Ulusötesi şirketlere bu bağlamda yöneltilen iddialar, mağdurların adalete erişiminde zorluklar, yerel hükümetlerin bu konuda çözüm sağlama konusundaki ihmal ve isteksizliği, ulusötesi şirketlerin mağdurların çözüme başvuru hakkı üzerinde olumsuz etkileri noktalarında ortak özellikler taşımaktadır.¹⁵

Yerel devletlerin kendi ülkelerinde yaşadıkları bu ortak sorunlar ve sorumluluk boşlukları, sadece bu ülkelerin kendi sorunları olmaktan çıkmakta, uluslararası düzenlemeler ile ulusötesi şirketlerin birtakım yükümlülüklerle tabi tutulması ihtiyacı doğmaktadır.

İş dünyası ve insan hakları alanındaki sorumluluk boşluklarını doldurmak ve şirketlerin insan hakları yükümlülüklerini belirlemek amacıyla, esnek hukukta¹⁶ birtakım çalışmalar yürütülmüştür. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Standartları, OECD Çok Uluslu Şirketler için Rehber İlkeler, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler şirketlerin uluslararası insan hakları standartlarına uyum sağlama konusundaki sorumluluklarını artırmayı hedefleyen önemli çalışmalardır. Temelini uluslararası sözleşmelerden alan bu çalışmalar, şirketler için bağlayıcılık unsuru taşımamakla birlikte, şirketlerin olumsuz insan hakları etkisi yaratan faaliyetleri nedeniyle hesap verilebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Son yıllarda, ulusal düzeyde

¹⁵ Nicolás Álvaro Zambrana-Tévar, “Can Arbitration become the Preferred Grievance Mechanism in Conflicts Related to Business and Human Rights?”, SSRN, 2014, s. 2, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2531890 (e.t. 21/01/2025)

¹⁶ Esnek Hukuk (Soft Law) uygulanmaları gönüllülük esasına dayanan ve bağlayıcı olmayan metinlerdir.

özen yükümlülüğü yasaları, bu esnek hukuk çalışmalarının bağlayıcılık kazanması sürecini de başlatmıştır.

II. İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARI ALANINDA ULUSLARARASI STANDARTLAR

A. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Standartları

1919'da kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışma standartlarını belirlemek, politikalar geliştirmek ve tüm kadınlar ve erkekler için insana yakışır işi teşvik eden programlar tasarlamak amacıyla 187 Üye Devletin hükümetlerini, işverenlerini ve çalışanlarını bir araya getiren bir BM kuruluşudur.¹⁷

ILO, 40 yılı aşkın bir süre önce kabul edilmiş ve en son 2022'de olmak üzere birkaç kez değiştirilen ulusötesi şirketlerin faaliyetlerine ilişkin olarak Çokuluslu Şirketler ve Sosyal Politika İlkelerine İlişkin Üçlü ILO Bildirgesi¹⁸'ni kabul etmiştir. Bu ilkeler, uluslararası çalışma standartlarına dayanmaktadır ve ulusötesi şirketlere, hükümetlere, işveren ve işçi örgütlerine yönelik olup genel politikaların yanı sıra istihdam, eğitim, çalışma ve yaşam koşulları, endüstriyel ilişkiler gibi alanları da kapsamaktadır.¹⁹

B. OECD Çok Uluslu Şirketler için Rehber İlkeler

1961 yılında kurulan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*The Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*), iş dünyasında uluslararası standartlar belirlemek; sosyal, ekonomik ve çevresel zorluklara çözüm bulmak ve bunların

¹⁷ The International Labour Organization (ILO), "About the ILO", <https://www.ilo.org/about-ilo> (e.t. 21/01/2025)

¹⁸ Orijinal dilinde Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy.

¹⁹ The International Labour Organization (ILO), "Çokuluslu İşletmeler ve Sosyal Politikaya İlişkin İlkeler Üçlü Bildirgesi", 2023, <https://www.ilo.org/publications/tripartite-declaration-principles-concerning-multinational-enterprises-and-3> (e.t. 21/01/2025)

uygulanmasını desteklemek amacıyla 60 yılı aşkındır çalışan bir kuruluş²⁰ olup 38 üye ülkesi bulunmaktadır.²¹

Kuruluş, yayınladığı Çok Uluslu Şirketler için Sorumlu İş Yönetimine ilişkin OECD Rehberi (Rehber) ile, ticari faaliyetlerinin insanlar, gezegen ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ele almayı amaçlayan tavsiyeler yayınlamaktadır. İlk kez 1976 yılında yayınlanan Rehber, o tarihten bu yana, uluslararası ticaret alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde, amacına uygun olarak kullanılmaya devam edilebilmesi için sürekli güncellenmiş, 2023 yılında yapılan son güncelleme güncel ve öncelikli konulara odaklanmıştır.²² Rehber, şirketlerin insan haklarına, çevreye ve işçi haklarına saygı göstermesi gerektiğini vurgulamakta, hükümetler tarafından çok uluslu şirketlere yönelik olarak yapılan tavsiyeleri içermekte olup, söz konusu tavsiyeler ile şirketlerin faaliyetleri, ürünleri ve hizmetleri nedeniyle olası olumsuz etkilerini asgari düzeye indirmeyi hedeflemektedir. 2023 yılında yapılan baskıda iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, teknoloji, iş ahlakı ve tedarik zincirinde teknik değerlendirme çalışmaları gibi alanlarda sorumlu iş yönetimine ilişkin güncel tavsiyeler eklenmiştir.²³

Rehber, hükümetler tarafından Rehber'in daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak için kurulan Sorumlu İş Yönetimi Ulusal Temas Noktaları (National Contact Points for Responsible Business Conduct) tarafından desteklenmektedir.

²⁰ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "The OECD: Better policies for better lives", <https://www.oecd.org/en/about.html> (e.t. 21/01/2025)

²¹ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "Members and partners", <https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html> (e.t. 21/01/2025)

²² Online library of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), "Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct", 2023, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_a0b49990/81f92357-en.pdf (e.t. 21/01/2025)

Türkçe çeviri için:

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "Çok Uluslu Şirketler için Sorumlu İş Yönetimine ilişkin OECD Rehberi", 2023, https://www.oecd.org/tr/publications/cok-uluslu-sirketler-icin-sorumlu-is-yonetimine-iliskin-oecd-rehberi_8a1fb939-tr.html (e.t. 21/01/2025)

²³ OECD Guidelines, s. 3.

Şirketlerin Rehber'i uygulaması gönüllülük esasına dayanmaktadır. Rehber'e göre ulusal kanunlara uymak çok uluslu şirketlerin birincil yükümlülüğüdür.²⁴

Rehber, ulusötesi şirketler içerisindeki bütün kuruluşlara (ana şirketler ve/veya yerel birimler) yönelik hazırlanmıştır.²⁵ Özen yükümlülüğünün ulusötesi şirketlerin tüm faaliyetleri boyunca, ana şirket, iştirak şirketleri ve tedarik zincirine yönelik olarak düzenlenmesi, bu anlamda Birleşmiş Milletler Rehber İlkeler ile aynı doğrultudadır.

Rehber'in 4. Bölümü insan hakları başlığını taşımaktadır ve bu bölümde şirketlerin insan haklarına ilişkin ödevleri yer almaktadır. Buna göre şirketlerin, insan haklarına saygı göstermeleri; kendi faaliyetleri çerçevesinde insan haklarına olumsuz etkilerde bulunmaktan veya bunlara yol açmaktan kaçınmaları ve böyle durumlarda karşılaştıklarında müdahale etmeleri; kendileri doğrudan buna yol açmamış olsalar bile iş ilişkileri nedeniyle faaliyetleri, hizmet ve ürünleri ile doğrudan ilgili olan durumlarda, insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerin önlenmesi ve hafifletilmesi için yollar aramaları; insan haklarına saygı göstermek için kamuoyuna açık bir politika taahhüdünde bulunmaları; büyüklüklerine, faaliyetlerinin niteliğine, bağlamına ve insan hakları üzerinde olumsuz etki risklerinin ciddiyetine uygun olarak insan haklarına ilişkin değerlendirme yaparak teknik değerlendirme çalışmaları yürütmeleri; insan hakları üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceğini tespit ettikleri durumlarda, bu etkileri gidermek amacıyla meşru yollardan işbirliği yapmaları gerekmektedir.²⁶

C. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler (*Global Compact*)

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler yani *Global Compact*, şirketlere, faaliyetlerini insan hakları, emek, çevre ve yolsuzlukla mücadele konularındaki evrensel ilkelerle uyumlu hale getirmeleri çağrısında bulunan ve bu konuda şirketleri destekleyen gönüllülük esasına dayalı sürdürülebilirlik girişimidir.²⁷

²⁴ OECD Guidelines, I. Concepts and Principles, Para. 1, 2.

²⁵ OECD Guidelines, I. Concepts and Principles, Para 4.

²⁶ OECD Guidelines, I. Concepts and Principles, IV. Human Rights.

²⁷ United Nations Global Compact, "Our Ambition", <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission> (e.t. 21/01/2025)

2000 yılında çalışmalarına başlayan UN *Global Compact* insan hakları, işçi hakları, çevre ve yolsuzlukla mücadeleyle yönelik 10 temel ilke²⁸ belirleyerek iş dünyasının küresel sorumluluklarını tanımlamıştır. Dünya çapındaki şirketleri, stratejilerini ve operasyonlarını insan hakları, çalışma standartları, çevre ve yolsuzlukla mücadele alanlarındaki 10 İlke'ye uyumlu hale getirmeleri için desteklerken aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılabilmesi için iş dünyasına liderlik etmektedir.²⁹

Küresel İlkeler'e katılan şirketler, faaliyetlerinde insan haklarına saygı göstermeyi ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı taahhüt etmektedirler. İlkelerin tamamı sonuç itibari ile insan hakları ile ilişkili olsa da ilk iki ilkesi doğrudan düzenleme niteliğindedir. Bu ilk iki ilkeye göre şirketler insan haklarına saygı göstermeli ve ihlallere ortak olmamalıdır. İkinci ilkenin açıklamasında, ilkede bahsedilen suç ortaklığının, başka bir şirketin, hükümetin, bireyin veya başka bir grubun neden olduğu bir insan hakları ihlaline karışmak anlamına geldiği, suç ortaklığı riskinin insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu bölgelerde özellikle yüksek olabileceği açıklanmıştır. Bu itibarla Küresel İlkeler, insan haklarına saygı gösterme gereksiniminin, şirketlerin kendi doğrudan iş faaliyetlerinin

²⁸ UN Global Compact'in 10 İlke'si konuyla ilgili evrensel olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler bildirgelerine dayanır. 10 İlke'nin temel aldığı bildirgeler şunlardır: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Çalışma Yaşamında Temel İlkeler ve Haklar Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi. UN Global Compact, The Ten Principles of the UN Global Compact; İlkeler sırasıyla şunlardır: (İlke 1) İş dünyası, ilan edilmiş insan haklarını desteklemeli ve haklara saygı duymalı. (İlke 2) İş dünyası, insan hakları ihlallerinin suç ortağı olmamalı. (İlke 3) İş dünyası, çalışanların sendikalaşma ve toplu müzakere özgürlüğünü desteklemeli. (İlke 4) Zorla ve zorunlu işçi çalıştırma uygulamasına son verilmeli. (İlke 5) Her türlü çocuk işçi çalıştırılmasına son verilmeli. (İlke 6) İşe alım ve işe yerleştirmede ayrımcılığa son verilmeli. (İlke 7) İş dünyası, çevre sorunlarına karşı ihtiyati yaklaşımları desteklemeli. (İlke 8) Çevresel sorumluluğu artıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli. (İlke 9) Çevre dostu teknolojilerin gelişmesini ve yaygınlaşmasını desteklemeli. (İlke 10) İş dünyası, rüşvet ve haraç dahil her türlü yolsuzlukla savaşmalı.

Orijinal dildeki metin için:

United Nations Global Compact, "The Ten Principles of the UN Global Compact", <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> (e.t. 21/01/2025)

Türkçe çeviri için:

Global Compact Network Türkiye, <https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke> (e.t. 21/01/2025)

²⁹ Global Compact Network Türkiye, <https://www.globalcompactturkiye.org/un-global-compact> (e.t. 21/01/2025)

ötesinde insan haklarının kullanılmasına müdahale etme riskinin olduğu başka bir yol olan suç ortaklığından kaçınmayı da içermektedir.³⁰

Küresel İlkeler, kamu kuruluşları dahil tüm kurum ve kuruluşların katılımcı olabileceği bir girişimdir.³¹ İlkeler, şirketlerin insan hakları ile ilgili yükümlülüklerini belirgin bir çerçeveye oturtmuş ise de iş dünyasının insan haklarına yaklaşımıyla ilgili uygulama beklentileri ve çözüm yolları bakımından detaylandırılmamıştır.

D. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (*UN Sustainable Development Goals*)

2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)³², 2030 yılına kadar dünyada sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınmanın sağlanmasını hedefleyen 17 maddelik bir yol haritası sunmaktadır. Bu hedefler, iş dünyasında insan haklarının korunması açısından büyük öneme sahiptir.

Özellikle insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, iş dünyası ve insan hakları arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koymaktadır. Bu hedef, herkese adil çalışma koşulları sağlanmasını, zorla çalıştırma ve insan ticareti gibi ihlallerin sona erdirilmesini ve iş dünyasında sürdürülebilir, kapsayıcı ekonomik büyümenin teşvik edilmesini amaçlamaktadır.

³⁰ United Nations Global Compact, “Principle Two: Human Rights”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-2> (e.t. 21/01/2025)

³¹ United Nations Global Compact, “See who’s involved: Our participants”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/participants/search?search%5Bcountries%5D%5B%5D=202> (e.t. 21/01/2025)

³² BM'nin çalıştığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri şunlardan oluşuyor: Yoksulluğa Son. Açlığa Son. Sağlık ve Kaliteli Yaşam. Nitelikli Eğitim. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. Temiz Su ve Sanitasyon. Erişilebilir ve Temiz Enerji, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı. Eşitsizliklerin Azaltılması. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar. Sorumlu Üretim ve Tüketim. İklim Eylemi. Sudaki Yaşam. Karasal Yaşam. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar. Amaçlar için Ortaklıklar. Birleşmiş Milletler Türkiye, “Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları”, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> (e.t. 21/01/2025)

E. İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler: BM “Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme” Çerçevesinin Uygulanması

Birleşmiş Milletler, iş dünyası ve insan hakları konusunda bugüne kadar en kapsamlı uluslararası standartlarını, İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler: BM “Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme” Çerçevesinin Uygulanması (BMRİ)³³ başlıklı belge ile getirmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin İş Dünyası ve İnsan Hakları özel temsilcisi olan³⁴ John Gerard Ruggie'nin, görev süresi boyunca geliştirdiği³⁵ Rehber İlkeler, 2011 yılında BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilmiş, aynı kararla BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Çalışma Grubu kurulmuştur.³⁶

Diğer uluslararası metinler gibi Rehber İlkeler de bağlayıcı bir hukuk metni olmamakla birlikte, Ruggie'ye göre metnin bağlayıcı olmaması Konsey onayını kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Ruggie'ye göre Rehber İlkeler, hükümetler tarafından kabul edilerek şirketlere dayatılacak bir belge niteliğinden daha çok, kamu ve özel yönetimin birbirlerinin zayıflıklarını telafi edecek ve karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirecek roller oynadığı bir dinamik oluşturmak için tasarlanmıştır. Bu bağlamda Rehber İlkeler'in statik değil dinamik bir belge olarak nitelendirilmesi yerindedir.³⁷

Detayları aşağıda incelendiği üzere, Rehber İlkeler, devletlerin insan haklarını koruma sorumluluğu, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü ve olumsuz insan

³³ Orijinal ismi: Guiding Principles on Business and Human, Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework (UNGPs)

³⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Special Representative of the Secretary-General on human rights and transnational corporations and other business enterprises”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/special-representative-secretary-general-human-rights-and-transnational-corporations-and-other> (e.t. 08/02/2025)

³⁵ Business & Human Rights Resource Centre, “Background & History of the Guiding Principles”, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/governing-business-human-rights/background-history-of-guiding-principles/> (e.t. 08/02/2025)

³⁶ United Nations General Assembly, “17/4 Human rights and transnational corporations and other business enterprises(A/HRC/RES/17/4)”, Human Rights Council Seventeenth session, <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/17/4> (e.t. 08/02/2025)

³⁷ John Gerard Ruggie, “Hierarchy or Ecosystem?": César Rodríguez-Garavito (edt.), Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning, Cambridge University Press, 2018, s. 47.

hakları etkileri söz konusu olduğunda mağdurlara etkili telafi mekanizmaları sağlama gerekliliği üzerine kurulmuştur. Bu üçlü çerçeve, iş dünyasında insan haklarının korunması için temel bir yol haritası sunmuştur.

Yapılan esnek hukuk çalışmalarının etkisiyle özellikle tedarik zincirlerinde meydana gelen insan hakları ihlalleri ile olumsuz insan hakları etkilerinin önlenmesi adına son yıllarda ulusal düzeyde hesap verilebilirliği amaçlayan ulusal özen yükümlülüğü yasaları, bu esnek hukuk çalışmalarının bağlayıcılık kazanması sürecini de başlatmıştır.³⁸ Bu nedenle her ne kadar bağlayıcı olmasa da esnek hukukta yapılan çalışmalar ve ortaya konan ilkeler büyük önem taşımaktadır.

III. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARINA DAİR REHBER İLKELER

A. Rehber İlkeler'in Oluşumu, Kabulü ve Sonrası

2004 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, Harvard Üniversitesi'nden Prof. John Ruggie'yi iş dünyası ve insan hakları konusundaki sorunları incelemekle görevli BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi olarak atamıştır.³⁹ Ruggie, çok uluslu şirketlerin insan haklarına etkisini analiz eden bir dizi rapor hazırlayarak, süreci başlatan kilit figürlerden biri olmuştur.

Küresel iş dünyasının insan haklarına yönelik etkilerinin kontrol altına alınması amacıyla başlayan bu süreç, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaklaşık elli uluslararası istişare, kapsamlı araştırma, işletme operasyonlarına ve etkilenen topluluklara yerinde ziyaretler içermektedir.⁴⁰

Prof. John Ruggie bu kapsamlı süreç ve yerinde ziyaretler ile, ulusötesi faaliyetlerde devletlerin ve şirketlerin etki alanlarını değerlendirerek, insan hakları konusunda

³⁸ Dericiler, s. 54.

³⁹ United Nations, "Secretary-General Appoints John Ruggie Of United States Special Representative On Issue Of Human Rights, Transnational Corporations, Other Business Enterprises" Meetings Coverage and Press Releases, <https://press.un.org/en/2005/sga934.doc.htm> (e.t. 08/02/2025)

⁴⁰ Ruggie, *Hierarchy or Ecosystem?*, s. 47.

şirketlerin uyması gereken standartları ve hesap verilebilirliğin esaslarını belirlemek, devletin hem ulusal hem de uluslararası alanda bu konudaki rolünü saptamak amacıyla raporlar hazırlamıştır. Yanı sıra şirketlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin olarak “suç ortaklığı” ve “etki alanı” gibi kilit kavramların içeriğini açıklığa kavuşturmuştur.⁴¹ Devletlerin ve şirketlerin iyi uygulama örneklerini bir araya getirerek 2007’de ön raporlarını⁴² ve Nisan 2008’de nihai raporunu⁴³ sunmuştur.

Ön raporlarda, devletlerin iş dünyasını insan hakları konusunda düzenleme ve denetleme görevine vurgu yapmıştır. Ayrıca, iş dünyasının insan haklarına olan sorumluluklarının netleşmesi gerektiğini ifade etmiş, bu şekilde Rehber İlkeler’in temellerini atmıştır. Nihayet 2008 yılında sunduğu nihai raporla, "Koruma, Saygı Duyma ve Telafi Çerçevesi" Rehber İlkeleri'nin üç temel ayağını oluşturmuştur.

Koruma, devletlerin, insan haklarını koruma yükümlülüğünün kapsamaktadır. Bu, iş dünyasının insan haklarına zarar vermesini engellemek için devletlerin gerekli düzenleyici tedbirleri almasını içermektedir. Saygı duyma, şirketlerin, faaliyetlerinde insan haklarına saygı göstermek zorunda olması hakkındadır. Şirketler, olumsuz insan

⁴¹ Zeynep Kıvılcım, “Ulus-aşırı Şirketler ve İnsan Hakları: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Örneği”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 65 Sayı: 03, 2010. - s. 87-122.

⁴² John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Business and human rights: mapping international standards of responsibility and accountability for corporate acts (A/HRC/4/35)”, United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/594238?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum State responsibilities to regulate and adjudicate corporate activities under the United Nations core human rights treaties: an overview of treaty body commentaries (A/HRC/4/35 Addendum 1), United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/595097?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum Corporate responsibility under international law and issues in extraterritorial regulation: summary of legal workshops (A/HRC/4/35 Addendum 2), United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/595101?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum Human Rights Policies and Management Practices: Results from questionnaire surveys of Governments and Fortune Global 500 firms (A/HRC/4/35 Addendum 3)”, United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/594988?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

⁴³ Ruggie, A/HRC/8/5

hakları etkilerine neden olmamalı, insan hakları risklerini önceden analiz etmeli ve bu tür riskleri ortadan kaldıracak adımlar atmalıdır. Telafi ise, insan hakları ihlallerinden ve olumsuz insan hakları etkilerinden etkilenen bireylere telafi sağlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu hem devletler hem de şirketler için geçerlidir.

Bu çerçeve, devletlerin ve şirketlerin rollerini ve sorumluluklarını netleştirmiş olup aynı zamanda, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu konusundaki kavramsal temeli sağlamlaştırmıştır.

Ruggie'nin yönettiği süreç ve hazırladığı raporlar sonucunda 16 Haziran 2011 tarihli 17/4 sayılı kararla BM İnsan Hakları Konseyi, Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeleri resmi olarak kabul etmiştir.⁴⁴

Ayrıca BM İnsan Hakları Konseyi, bu ilkelerin dünya genelinde nasıl uygulandığını izlemek için çeşitli uygulama raporları hazırlamıştır. İnsan Hakları Konseyi tarafından aynı kararla insan hakları ve ulusötesi şirketler ve diğer ticari girişimler konusuna ilişkin kurulan Çalışma Grubu⁴⁵, düzenli oturum ve raporları ile devletlerin ve şirketlerin insan hakları konusunda nasıl ilerlediğini ve Rehber İlkeler'in nasıl uygulandığını izlemektedir.

Çalışma Grubu, insan hakları ve ulusötesi şirketler ile diğer ticari girişimler konusunda temel zorlukları belirlemek ve geliştirmek için uygulama ve politikaları incelemektedir. Son olarak sunduğu "*A/79/178: Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises - Protecting and respecting the rights of lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex persons in the context of business activities: fulfilling obligations and responsibilities under the Guiding Principles on Business and Human Rights*" başlıklı tematik raporunda⁴⁶, Rehber İlkeler ve uluslararası insan hakları standartları ile uyumlu olarak, etkili çözüme erişim de dahil

⁴⁴ UNGP, s. 4.

⁴⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), "Working Group on Business and Human Rights", <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business> (e.t. 21/01/2025)

⁴⁶ OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group, "Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Protecting and respecting the rights of lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex persons in the context of business activities: fulfilling obligations and responsibilities under the Guiding Principles on Business and Human Rights (A/79/178)", United Nations Digital Library, 2024, <https://digitallibrary.un.org/record/4059060?v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

olmak üzere ticari faaliyetler bağlamında LGBTİ+ kişilerin haklarının korunması ve bu haklara saygı gösterilmesi konusunda devletler ve işletmeler için somut tavsiyeler sunmuştur.

Ayrıca, devletlerin Ulusal Eylem Planları geliştirmelerine yardımcı olmak için ve devletlerin kendi sınırları içinde Rehber İlkeler'i nasıl uygulayacaklarını belirlenmesi için *Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights* (İş ve İnsan Haklarına İlişkin Ulusal Eylem Planı)⁴⁷ hazırlanmıştır.

Aynı amaçla hazırlanan *The Corporate Responsibility to Respect Human Rights: An Interpretive Guide* (Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu Açıklamalı Rehber)⁴⁸ şirketlerin insan hakları konusundaki sorumluluklarını açıklayan bir kılavuzdur.

Sonuç olarak, BM İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler, uzun yıllar süren analizler, raporlar ve müzakereler sonucunda geliştirilmiştir. İlkelerin oluşumu, iş dünyasının insan haklarına yönelik sorumluluklarını netleştirmek amacıyla devletler, şirketler ve sivil toplum kuruluşları arasında yapılan yoğun iş birliklerinin bir sonucudur. Hazırlanan Açıklamalı Rehber ve raporlar ile de güncel sorunlar ele alınmakta ve iyi uygulama örnekleri geliştirilmektedir.

B. Rehber İlkeler'in Amacı

Rehber İlkeler'in amacı Ruggie'nin 21 Mart 2011 tarihli *“Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. Guiding Principles on*

⁴⁷ OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group, “Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights”, OHCHR, 2016, <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/guidance-national-action-plans> (e.t. 21/01/2025)

⁴⁸ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “The Corporate Responsibility to Respect Human Rights: An Interpretive Guide”, 2012, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/publications/hr.puB.12.2_en.pdf (e.t. 21/01/2025)

Türkçe çeviri için:

United Nations Development Programme (UNDP), “Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu Açıklamalı Rehber”, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-06/bhr_ungp_aciklamalirehber.29.05.23_web.pdf (e.t. 11/02/2025)

Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework” başlıklı raporunda açıklanmıştır. Buna göre Rehber İlkeler, yeni uluslararası hukuk yükümlülükleri yaratmamakta, mevcut olanların uygulanmasının, devletler ve şirketler için etkili kılınmasını amaçlamaktadır. Diğer bir anlatımla İlkeler, tek başlarına yeni yasal yükümlülük yaratmamışlardır, uluslararası olarak tanınan tüm hakları kapsamakta ve tüm devlet ve işletmelere uygulanmaktadır.⁴⁹

Rehber İlkeler’in 12. İlkesi, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünün uluslararası düzeyde kabul edilmiş insan haklarını temel aldığı düzenlemiştir.⁵⁰

Amaç, mevcut yükümlülüklerin uygulamasının nerede yetersiz kaldığını ve nasıl iyileştirilmesi gerektiğini araştırarak, tek ve tutarlı bir rehber ile bütünlük içeren bir metin ortaya koymaktır.⁵¹ Gerçekten de Rehber İlkeler, kaynağını uluslararası insan hakları standartlarını düzenleyen uluslararası sözleşme ve çalışmalardan almış ise de amacı, devletlere veya şirketlere yeni bir yükümlülük yüklemekten ziyade var olan uluslararası standartların uygulamasını sağlamak adına çerçeve çizebilmektir.

Öte yandan Rehber İlkeler’in gerek oluşum süreci gerekse de Çalışma Grubu’nun uygulamaya yönelik oturum ve raporlarından anlaşıldığı üzere İlkeler, statik bir metin olmayıp dinamik bir süreç meydana getirmek üzere tasarlanmıştır. Zira Rehber İlkeler’in benimsenmesinden ve bunların uygulanmasından sorumlu Çalışma Grubu kurulmasından bu yana tartışmalar Rehber İlkeler’in dinamik boyutuna odaklanmıştır.⁵²

⁴⁹ Ruggie, *Hierarchy or Ecosystem?*, s. 49.

⁵⁰ UNGP, Principle 12.

⁵¹ John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework (A/HRC/17/31)”, United Nations Digital Library, 2011, <https://digitallibrary.un.org/record/705860?v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

⁵² César Rodríguez-Garavito, “Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning”: César Rodríguez-Garavito (edt.), *Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning*, Cambridge University, 2018, s. 11.

Bu amaca uygun olarak Ruggie, Rehber İlkeler'in hazırlanması sürecinde, sıklıkla yaşanan insan hakları ihlalleri, çatışma bölgelerinin zayıflıkları gibi uygulamaya yönelik bilgiler edinerek bu bilgiler ışığında metni hazırlamıştır.⁵³

C. Rehber İlkeler Ana Bileşenleri: Koruma, Saygı ve Telafi

İş dünyasının insan hakları alanındaki sorumluluklarını belirleyen Rehber İlkeler, üç temel sütuna dayanmaktadır:

- 1- Devletlerin, işletmeler de dahil olmak üzere üçüncü taraflarca gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine karşı uygun politikalar, düzenlemeler ve yargılama yoluyla koruma sağlama görevi,
- 2- İşletmelerin başkalarının haklarını ihlal etmekten ve dahil oldukları olumsuz etkileri ele almak için gerekli özeni göstermeleri gerektiği anlamına gelen, insan haklarına saygı gösterme konusunda bağımsız bir kurumsal sorumluluk,
- 3- Mağdurların yargısal ve yargı dışı etkili çözüme daha fazla erişebilmesi.⁵⁴

Birinci sütun, devletin üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilen ihlallere karşı koruma görevidir. İkincisi, şirketlerin insan haklarına saygı duyma sorumluluğudur ki bu, şirketlerin insan hakları ihlallerinden ve olumsuz insan hakları etkilerinden kaçınmaları ve ortak olmamaları için gerekli özeni göstermeleri gerektiği anlamına gelir. Üçüncüsü ise mağdurların ihlaller karşısında etkili çözüm yollarına ulaşması hakkındadır.⁵⁵

Bir bütün olarak bakıldığında ise BM Rehber İlkeler uyarınca insan hakları devletler tarafından koruma altına alınmalı, şirketler faaliyetlerinde insan haklarına saygı göstermeli, ihlal halinde ise etkin telafiye erişim imkanı sağlanmalıdır.⁵⁶

Rehber İlkeler bu çerçeveye uygun olarak üç ana bölümden oluşmuştur:

1- Devletin İnsan Haklarını Koruma Görevi

⁵³ Ruggie, A/HRC/17/31, s. 4.

⁵⁴ Ruggie, Hierarchy or Ecosystem? s. 49.

⁵⁵ Ruggie, A/HRC/17/31, s. 4.

⁵⁶ Zeynep Derya Tarman, "İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespiti Yükümlülükleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 71 Sayı: 3, 2022, s. 1183-1225.

2- Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu

3- Telafi Edici Çözüme Erişim

Her bir bölümde İlkeler, temel ilkeler ve uygulama ilkeleri olarak alt gruba ayrılmıştır; her bir ilke de hukuk, politika ve uygulama için anlamını ayrıntılı olarak açıklayan yorumlara sahiptir.

Devletlerin insan haklarını koruma görevi temel ilkeler 1. ve 2. İlkeler’de düzenlenmiştir. Bu çalışma özelinde şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu araştırıldığından devletlerin koruma ödevlerine detaylı yer verilmemiştir.

Şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, Rehber İlkeler’in 11-24. İlkeleri’nde düzenlenmekte, kapsam ve yöntemi detaylı olarak bu ilkelerde açıklanmaktadır.

11. İlke:

“Ticari işletmeler insan haklarına saygı göstermelidir. Bu, ticari işletmelerin başkalarının insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaları ve katkıda buldukları olumsuz insan hakları etkilerini ele almaları gerektiği anlamına gelir.”⁵⁷

Şirketlerin saygı gösterme sorumluluğu altında, temel ilkelerden biri olan 11. İlke’ye göre, şirketler, kendi faaliyetleri nedeniyle insan haklarına saygı göstermeli, aynı şekilde ihlale ve olumsuz insan hakları etkilerine katkıda da bulunmamalıdır. Bu, şirketlerin gerek kendi faaliyetleri nedeniyle gerekse de iş ilişkileri sonucu olarak olumsuz insan hakları etkilerine neden olmaktan ve bunlara katkıda bulunmaktan kaçınmaları gerektiği anlamına gelmektedir.⁵⁸

Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu Açıklamalı Rehber’e (Açıklamalı Rehber) göre, mevcut insan hakları etkisi, gerçekleşmiş ya da halen gerçekleşmekte olan olumsuz etkidir. Olumsuz insan hakları etkisi, bir eylemin, bir

⁵⁷ UNGP, Principle 11.

⁵⁸ UNGP, Principle 11, Commentary.

bireyin insan haklarından yararlanma kabiliyetini ortadan kaldırdığında veya azalttığında ortaya çıkmaktadır.⁵⁹ Ağır insan hakları ihlalleri, soykırım, kölelik ve kölelik benzeri uygulamalar, yargısız ya da keyfî infazlar, işkence, zorla kaybetme, keyfî ve uzun süreli tutukluluk ve sistematik ayrımcılık gibi örneklerdir. Ayrıca, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da dahil olmak üzere diğer insan hakları ihlalleri de şiddetli ve sistematik özellikler taşımaları halinde, örneğin ihlallerin büyük ölçekte gerçekleşmesi veya belirli nüfus gruplarını hedef almaları halinde, ağır ihlal kapsamına girmektedir.⁶⁰

Şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, insan haklarını ihlal etmekten kaçınmayı kapsadığı şüphesiz olmakla birlikte, iş dünyasında insan haklarının korunmasına yönelik özen yükümlülüğü, şirket faaliyetlerinin insanlar ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri olabileceği fikrine dayanmaktadır ve hesap verebilirlik çerçevesinde bu etkileri tespit etmek ve önlemek için adım atma yükümlülüğüne odaklanmaktadır.⁶¹

13. İlke:

“İnsan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, ticari işletmelerin:

(a) Kendi faaliyetleri yoluyla olumsuz insan hakları etkilerine neden olmaktan veya bunlara katkıda bulunmaktan kaçınmalarını ve bu tür etkileri oluştuğunda ele almalarını;

(b) Bu olumsuz etkilere katkıda bulunmasalar dahi, iş ilişkileri yoluyla faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleri ile doğrudan bağlantılı olan olumsuz insan hakları etkilerini önlemek veya hafifletmek için çaba içinde olmalarını, gerektirir.”⁶²

⁵⁹ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 5.

⁶⁰ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 6.

⁶¹ Kalkınma Atölyesi, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin İnsan Hakları Özen yükümlülüğü”, 2024, s. 9, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Kucuk-ve-Orta-Olcekli-Isletmeler-icin-Insan-Haklari-Ozen-Yukumlulugu-.pdf (e.t. 06/03/25)

⁶² UNGP, Principle 13.

13. İlke, şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerine katkıda bulunmasalar dahi, iş ilişkileri yoluyla faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleri ile doğrudan bağlantılı olan olumsuz insan hakları etkilerini önlemek ve hafifletmek için çaba içinde olmaları gerektiğini düzenlemektedir.

13. İlke’de yer alan neden olma, katkıda bulunma, iş ilişkileri kavramları şirketlerin sorumluluğunun kapsamının değerlendirilmesi açısından önem arz etmekte olup bu çalışmanın “B. Özen Yükümlülüğünün Kapsamı: Katkıda Bulunmak, Neden Olmak, İş İlişkileri, İştirak ve Bağlı Şirketler, Tedarik Zinciri, Değer Zinciri Kavramları” başlıklı bölümünde ele alınmıştır.

14. İlke:

“Ticari işletmelerin büyüklükleri, sektörleri, faaliyet bağlamları, sahipleri ve yapılarının ne olduğuna bakılmaksızın insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu tüm ticari işletmeler için geçerlidir. Bununla birlikte, işletmelerin bu sorumlulukları yerine getirdiği yöntemlerin ölçeği ve karmaşıklığı, bu faktörlere ve işletmenin olumsuz insan hakları etkilerinin ağırlığına göre farklılık gösterebilir.”⁶³

14. İlke, büyüklükleri, sektörleri, faaliyet alanları fark etmeksizin tüm şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu bulunduğunu düzenlemektedir. Bununla beraber, örneğin işletmelerin büyüklüğü çoğu durumda bu sorumluluğu yerine getirmek için izledikleri yaklaşımlar üzerinde etkili olmaktadır. Büyük bir işletme küçük işletmelere göre daha fazla çalışana sahip olduğundan, genellikle daha fazla faaliyet üstlendiğinden ve daha fazla sayıda ilişki içinde olduğundan büyük işletmelerin insan hakları riskleri artabilir.⁶⁴ Bu bağlamda şirketler büyüklükleri, sektörleri, faaliyet alanları fark etmeksizin insan haklarına saygı göstermekle yükümlü olmalarının yanı sıra, insan hakları risklerini tespit ederken büyüklükleri, sektörleri, faaliyet alanları gibi faktörleri göz önünde

⁶³ UNGP, Principle 14.

⁶⁴ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 19, 20.

bulundurmalıdır. Zira şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerinin ağırlığı bu faktörlere göre değişkenlik gösterebilir.

15. Ülke:

“Ticari işletmeler, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek için aşağıdakiler de dâhil olmak üzere, kendi büyüklüklerine ve içinde buldukları koşullara uygun politikaları ve süreçleri mevcut bulundurmalıdır:

- (a) İnsan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek için bir politika taahhüdü;*
- (b) İnsan hakları üzerindeki etkilerini ne şekilde ele aldıklarını belirlemek, önlemek, hafifletmek ve açıklamak için insan haklarına ilişkin durum tespiti süreci;*
- (c) Sebep oldukları veya katkıda buldukları olumsuz insan hakları etkilerinin telafi edilmesini mümkün kılacak süreçler.”⁶⁵*

Rehber İlkeler’in 15. Ülke’si, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek için şirketlere genel bir yol göstermektedir.

Açıklamalı Rehber’e göre, insan haklarına saygı pasif bir sorumluluk değildir, şirketlerin bu konuda fiilen harekete geçmesini gerektirir. Bu da şirketlerin, bu alanda belirli politikaları ve süreçleri olmasını gerektirir. Rehber İlkeler bunları şöyle tanımlamaktadır:

- 1- Politika taahhüdü beyanı,
- 2- İnsan haklarına ilişkin durum tespiti süreci⁶⁶,
- 3- Telafiyi mümkün kılacak süreçler.⁶⁷

Şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunun yerine getirilmesi için somut adımlardan biri olarak karışımıza çıkan durum tespiti süreci, şirketlerin özen

⁶⁵ UNGP, Principle 15.

⁶⁶ Orijinal dilinde “due-diligence process” olarak kullanılmaktadır.

⁶⁷ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 23.

yükümlülüğünü ve bu yükümlülüğün yol haritasını sunmaktadır. İnsan haklarına yönelik olumsuz etkileri belirlemeyi, önlemeyi ve bu etkileri raporlamayı içermektedir.

IV. REHBER İLKELER KAPSAMINDA ŞİRKETLERİN ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ (*DUE DILIGENCE*) KAPSAMI, ANA KAVRAMLAR VE UYGULAMA ALANLARI

A. Kavramsal Olarak Özen Yükümlülüğü (*Due Diligence*)

Şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek, gerekli özeni göstermeyi gerektirmektedir. Özen yükümlülüğü, bir şirketin olumsuz insan hakları etkilerinin farkına varmak, önlemek ve ele almak için atması gereken adımları açıklamaktadır.⁶⁸ Rehber İlkeler’de düzenlenen, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, şirketlerin özen yükümlülüğü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle açıklamak gerekir ki, “özen yükümlülüğü” ifadesi, İngilizce “due diligence” kavramına karşılık gelmektedir. Bu ifade, iş dünyası ve insan hakları ile ilgili kaynakların ve mevzuatın Türkçe’ye çevirisinde genellikle “özen yükümlülüğü” olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, aynı kavram zaman zaman “durum tespiti” şeklinde de çevrilebilmektedir. Ancak özellikle Rehber İlkeler’de yer alan “durum tespiti süreçleri”⁶⁹ (due diligence process), özen yükümlülüğünün yerine getirilmesine yönelik somut adımları ifade etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada “due diligence” kavramının karşılığı olarak “özen yükümlülüğü” ifadesi kullanılması tercih edilmiştir; çünkü burada “due diligence process” yani durum tespiti süreçleri değil, genel anlamda özen yükümlülüğüne işaret edilmektedir. “Due diligence process” ifadesi ise daha detaylı olarak bu çalışmanın “C. İnsan Hakları Risklerini Tespit Etme ve Önleme: Durum Tespiti Süreçleri (*Due Diligence Process*)” başlıklı kısmında açıklanmıştır.

Özen yükümlülüğü kavramının Rehber İlkeler kapsamında ne anlamda kullanıldığı kavram tartışmalarına neden olmuştur. Detaylı kavram tartışması, bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla, bu noktada, Rehber İlkeler kapsamında düzenlenen özen

⁶⁸ Ruggie, A/HRC/8/5 s. 17.

⁶⁹ Bu çalışmada zaman zaman durum değerlendirme süreci olarak da kullanılmıştır.

yükümlülüğünün kurumsal özen yükümlülüğü ya da durum tespiti kavramından farklı olarak kullanıldığına dikkat çekmek gerekir. Kurumsal durum tespiti, genellikle, bir işletmenin ticari riskleri tanımlamak ve yönetmek üzere gerçekleştirdiği bir süreçtir.⁷⁰ Rehber İlkeler’de düzenlendiği hali ile özen yükümlülüğü ya da durum tespiti ise, şirketlerin insan haklarına saygı göstermeleri sürecine, bu sürecin kapsam ve işleyişine yöneliktir. Bu bağlamda, insan haklarına yönelik "özen yükümlülüğü (*due diligence*)" kavramının kurumsal karakterinin yanı sıra, özel olarak Rehber İlkeler kapsamında tanımlanan haliyle bu karakterin yalnızca ticari risklerin yönetimiyle sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Rehber İlkeler’de düzenlenen insan hakları bağlamındaki özen yükümlülüğü ya da durum tespiti, şirketlerin faaliyetlerini sadece ekonomik ve ticari boyutta değil, aynı zamanda insan hakları üzerindeki etkileri açısından da ele almalarını zorunlu kılan çok boyutlu bir süreçtir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin Rehber İlkeler’in uygulanması amacına yönelik olarak Rehber İlkeler’in ardındaki amacı daha ayrıntılı bir şekilde açıklayarak yardımcı olmak adına yayınladığı Açıklamalı Rehber’de özen yükümlülüğü, makul ve ihtiyatlı bir işletmenin, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek üzere içinde bulunduğu koşullar (sektör, faaliyet bağlamı, büyüklük ve benzeri etmenler) ışığında sürekli olarak yürütmesi gereken bir yönetim süreci olarak tanımlanmıştır.⁷¹

BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kurulan Çalışma Grubu, Rehber İlkeler’in uygulanmasına yönelik olarak şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu, *Mandatory Human Rights Due Diligence* (MHRDD), Türkçe çevirisiyle Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespiti Süreçleri olarak göstermiştir. MHRDD, şirketlerin dikkatlerini en ciddi insan hakları risklerine odaklamalarını, gerçek veya potansiyel riskleri belirlemelerini sağlamaktadır.⁷²

⁷⁰ Dericiler, s. 104.

⁷¹ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 6.

⁷² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Mandatory human rights due diligence (mHRDD) Working Group on Business and Human Rights”,

Yine Çalışma Grubu, Rehber İlkeler'e göre tüm ticari işletmelerin insan haklarına saygı gösterme konusunda bağımsız bir sorumluluğa sahip olduğunu ve bunu yapabilmek için insan hakları üzerindeki etkileri belirlemek, önlemek, hafifletmek ve nasıl ele aldıklarını açıklamak için insan hakları durum tespiti yapmaları gerektiğini açıklamaktadır.⁷³

Özetle, işbu çalışma kapsamında araştırılan özen yükümlülüğü (due diligence), şirketlerin genel olarak insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü ifade etmektedir.

B. Özen Yükümlülüğünün Kapsamı: Katkıda Bulunmak, Neden Olmak, İş İlişkileri, İştirak ve Bağlı Şirketler, Tedarik Zinciri, Değer Zinciri Kavramları

Rehber İlkeler'e göre, şirketler insan haklarına saygı gösterme sorumlusunun anlamı, şirketlerin insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaları ve katkıda buldukları olumsuz insan hakları etkilerini ele almaları, bu tür etkiler oluştuğunda ise telafi edici çözüm yolları araştırmaları gerekliliğidir. Öte yandan şirketler olumsuz insan hakları etkilerine katkıda bulunmasalar dahi, iş ilişkileri yoluyla faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleri ile doğrudan bağlantılı olan olumsuz insan hakları etkilerini önlemek ve hafifletmek için çaba içinde olmalıdırlar. Bununla birlikte, şirketlerin bu sorumlulukları yerine getirdiği yöntemlerin ölçeği ve karmaşıklığı, şirketlerin büyüklükleri, sektörleri, faaliyet bağlamları, sahipleri ve yapıları gibi faktörlere ve olumsuz insan hakları etkilerinin ağırlığına göre farklılık gösterebileceğinden şirketlerin bu faktörleri de ele almaları gerekmektedir. Bu anlamda bu çalışmanın da temel sorusu olan özen yükümlülüğünün kapsamı araştırılırken burada yer alan kavram ve faktörlerin hep birlikte ele alınması gerekmektedir.

Açıklamalı Rehber'in "*What should the scope of human rights due diligence be?*" sorusuna cevap veren ilgili kısmında, özen yükümlülüğünün odaklandığı yerin, işletmelerin kendi faaliyetleri ve iş ilişkileri ile bağlantılı olan insan hakları üzerindeki

<https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/mandatory-human-rights-due-diligence-mhrdd> (e.t. 21/01/2025)

⁷³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Corporate human rights due diligence – identifying and leveraging emerging practices", <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/corporate-human-rights-due-diligence-identifying-and-leveraging-emerging-practices> (e.t. 21/01/2025)

etkisinin belirlenmesi ve bunun ele alınması olduğuna yer verilmiştir. Bu faaliyetler ve iş ilişkileri insan haklarına ilişkin durum tespitinin kapsamını belirlemektedir.⁷⁴ Yine Açıklamalı Rehber’de durum tespiti süreçlerinin kapsamının şirketlerin büyüklüğüne, faaliyet gösterdiği sektöre, yapısına göre değişiklik göstereceği açıklanmıştır.⁷⁵

Rehber İlkeler 13. İlke’de bahsedilen neden olmak ve katkıda bulunmak⁷⁶ ile iş ilişkileri kavramları, özen yükümlülüğünün kapsamının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Açıklamalı Rehber’de doğrudan neden olmak ve katkıda bulunmak örnekleri verilmiştir. Buna göre bir restoranın müşterilerine muamelesinde ırk ayrımcılığının rutin bir hal almış olması; bir fabrikada işçilerin yeterli güvenlik ekipmanı olmadan tehlikeli çalışma koşullarına maruz bırakılması; üretim süreçlerinden kaynaklanan kimyasal atık maddeler nedeniyle bir topluluğun içme suyunun kirlenmesine yol açan tek ya da ana neden olması o işletmenin “neden olduğu” olumsuz insan hakları etkisi olarak örnek gösterilmiştir.

Bir şirket tarafından, insan haklarına aykırı olarak siyasi muhalifleri takip etmek ve kovuşturmak için verileri kullanan bir hükümete internet hizmeti kullanıcıları hakkında veri sağlanması; tutukluların insanlık dışı muamelelere maruz bırakıldığı iddiaları olan bir gözaltı kampında inşaat ve bakım işlerinin yürütülmesi; çocuk obezitesi üzerinde etkisi olan yüksek şeker içeren yiyecek ve içeceklerin pazarlanmasında çocukların hedef alınması; tedarikçilerden beklenen ürün özelliklerinin, teslim tarihlerinde ve fiyatlarda herhangi bir ayarlama yapmadan çok geç değiştirilmesi ve sonucunda tedarikçilerin teslimatı yapabilmek için çalışma standartlarını ihlale zorlanması o işletmenin “katkıda bulunduğu” olumsuz insan hakları etkisi olarak örnek gösterilmiştir.

Bir işletmeye, üzerinde anlaşmaya varılan standartları ihlal edecek şekilde toplulukların yerlerinden olmalarına yol açan ticari faaliyetleri için mali kredi verilmesi; bir perakende satış firmasının giyim ürünleri üzerindeki el işlemlerinin tedarikçiler tarafından, sözleşme yükümlülüklerine aykırı olarak, evlerinde çocuklara yaptırılması; tıp

⁷⁴ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 32.

⁷⁵ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 32.

⁷⁶ Orijinal dilinde “Avoid causing or contributing” olarak kullanılmaktadır.

kurumlarındaki tarama işlemlerinin erkek çocuk tercihi nedeniyle kız çocuğunun alınması gibi amaçlarla kullanılması ise iş ilişkileri dolayısıyla bir işletmenin faaliyetleriyle, ürünleriyle ya da hizmetleriyle doğrudan ilişkili, ancak işletmenin kendi katkısının olmayabileceği olumsuz etki örnekleri olarak verilmiştir.⁷⁷

Açıklamalı Rehber'e göre iş ilişkileri, bir ticari işletmenin iş ortakları, değer zincirindeki kuruluşlar ve ticari faaliyetleri, ürünleri ya da hizmetleriyle doğrudan bağlantılı devlet ya da devlet dışı kuruluşlarla olan ilişkileri anlamına gelmektedir. Değer zincirinde, birinci kademe dışındaki dolaylı iş ilişkileriyle ortak girişimlerdeki azınlık ve çoğunluk hisse sahipliği de bu kapsamda yer almaktadır.⁷⁸

Bir ticari işletmenin değer zinciri, değer ekleyerek girdiyi çıktıya dönüştüren faaliyetleri kapsamaktadır. İşletmenin doğrudan ya da dolaylı iş ilişkileri içinde bulunduğu ve işletmenin kendi ürünlerine ya da hizmetlerine katkıda bulunan ürünleri ve hizmetleri sağlayan kuruluşlar veya işletmenin ürünlerini ya da hizmetlerini alan kuruluşları kapsamaktadır.⁷⁹

Tedarik zinciri ve değer zinciri kavramları birbirini tamamlayıcı özelliği olan iki kavram olup, arasındaki temel fark tedarik zincirinin malzeme tedarikine ve malların müşteriye teslim edilmesine odaklanması, değer zincirinin ise bu sürecin ötesinde tedarik zinciri boyunca yaratılan değeri odağına almasıdır.⁸⁰ Bu çalışma özelinde tedarik zinciri ifadesi ağırlıklı kullanılmış olup tedarik zincirinin, değer zincirinin bir parçası olarak değerlendirilebileceği açıklaması faydalı ve kapsayıcı görülmüştür.

13. İlke'nin açıklamasına göre, bir ticari şirketin "faaliyetleri", hem eylemleri hem de ihmalleri olarak; "iş ilişkileri" ise gerçekleştirdikleri işlemler, ürünler ve hizmetlerle doğrudan bağlantılı olan iş ortaklarıyla, değer zinciri içindeki işletmelerle ve diğer devlet dışı veya devlet kuruluşlarıyla ilişkileri olarak kabul edilmiştir.⁸¹

⁷⁷ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 17.

⁷⁸ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 5.

⁷⁹ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 14.

⁸⁰ Kalkınma Atölyesi, "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin İnsan Hakları Özen yükümlülüğü", s. 12.

⁸¹ UNGP, Principle 13, Commentary.

Bu bağlama şirketlerin, özen yükümlülüğü kapsamı belirlenirken şirketlerin tüm iş ilişkileri boyunca, hem neden olduğu ihlallerin ve olumsuz insan hakları etkilerinin hem de katkıda bulunduğu ihlallerin ve olumsuz insan hakları etkilerinin ele alınması gerektiğinden ulusötesi şirketlerin iştiraklerinin ve tedarik zincirinde bulunan şirketlerin de bu yükümlülüğün kapsamında olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla Rehber İlkeler'e göre şirketler, iş ilişkileri çerçevesinde tedarik zincirinin, iştiraklerinin ve bağlı şirketlerinin insan hakları standartlarına uyumunu sağlamakla yükümlüdür.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde incelenen Shell vakasında, Shell'in ana şirketinin Nijerya'daki iştiraki olan SPDC üzerindeki kontrol düzeyi ve ilişkileri, Lahey Mahkemesi tarafından özen yükümlülüğü kapsamında detaylı olarak değerlendirilmiştir.

C. İnsan Hakları Risklerini Tespit Etme ve Önleme: Durum Tespiti Süreçleri *(Due Diligence Process)*

Rehber İlkeler'in 15. İlkesi'nde şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğuna yönelik olarak çizilen çerçeve ana hatları ile politika taahhüdü, insan hakları durum tespiti süreci ve iyileştirmeyi mümkün kılan süreçlerdir.

Orijinal dilinde “*Human rights due diligence*” başlıklı, insan haklarına ilişkin durum tespitinin düzenlendiği 17. İlke'de, şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerini tespit etmek, önlemek, azaltmak ve bunların ne şekilde ele alındığını açıklamak için, insan haklarına ilişkin durum tespiti süreci yürütmeleri gerektiğini düzenlenmiştir. Yani şirketlerin olumsuz insan hakları etkisine neden olmaktan ve katkıda bulunmaktan kaçınmaları hakkındaki özen yükümlülüğü somut bir süreç olarak “*due diligence process*” çerçevesinde açıklanmıştır.

17. İlke:

“Ticari işletmeler, olumsuz insan hakları etkilerini tespit etmek, önlemek, azaltmak ve bunların ne şekilde ele alındığını açıklamak için, insan haklarına ilişkin durum tespiti gerçekleştirmelidir. Bu süreç, mevcut ve olası insan hakları

etkilerinin değerlendirilmesini, bulguların bir araya getirilmesini ve bunlara göre hareket edilmesini, sonuçların takip edilmesini ve etkilerin ne şekilde ele alındığına ilişkin iletişimi kapsmalıdır. İnsan haklarına ilişkin durum tespiti:

(a) Ticari işletmelerin kendi faaliyetleri ile neden olabileceği ya da katkıda bulunabileceği veya iş ilişkileri ile faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleriyle doğrudan bağlantılı olabileceği olumsuz insan hakları etkilerini içermelidir;

(b) Ticari işletmelerin büyüklüğüne, ağır insan hakları etkileri riskine ve faaliyetlerinin doğası ve bağlamına göre karmaşıklığı farklılık gösterecektir;

(c) İnsan hakları risklerinin, ticari işletmelerin işlemlerinin ve faaliyetlerinin kapsamı evrildikçe zaman içinde değişebileceğini kabul ederek, devamlılık göstermelidir.”⁸²

Rehber İlkeler’e göre bu süreç, mevcut ve olası insan hakları etkilerinin değerlendirilmesini, bulguların bir araya getirilmesini ve bunlara göre hareket edilmesini, sonuçların takip edilmesini ve etkilerin ne şekilde ele alındığına ilişkin iletişimi kapsmalıdır.

Bir işletme insan hakları durum tespitini yaparak, spesifik olarak insan hakları risklerini anlamak için ihtiyaç duyduğu bilgileri tanımlamaktadır. Farklı büyüklüklerde, farklı sektörlerde, farklı kurumsal yapılarda ve farklı koşullarında şirketler, süreçlerini, gereksinimleri karşılayacak şekilde uyarlamalıdır. Değerlendirme, entegre etme ve harekete geçme, takip etme ve iletişim kurma gibi insan hakları durum tespitinin temel unsurları, telafi etme süreçleriyle birlikte ele alınmalıdır.⁸³

Birleşmiş Milletler Çalışma Grubu’na göre, şirketlerin özen yükümlülüğün bir sonucu olarak durum tespiti süreçleri dört temel bileşeni içermektedir:

(a) İşletmenin kendi faaliyetleri yoluyla neden olabileceği veya katkıda bulunabileceği veya iş ilişkileri yoluyla faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleriyle doğrudan

⁸² UNGP, Principle 17.

⁸³ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 31, 32.

bağlantılı olabilecek fiili veya potansiyel olumsuz insan hakları etkilerini belirlemek ve değerlendirmek;

(b) Etki değerlendirmelerinden elde edilen bulguları ilgili şirket süreçlerine entegre etmek ve etkiye katılımına göre uygun önlemleri almak;

(c) İşe yarayıp yaramadığını bilmek amacıyla olumsuz insan hakları etkilerini ele almaya yönelik tedbir ve süreçlerin etkililiğini izlemek;

(d) Etkilerin nasıl ele alındığına ilişkin iletişim kurmak ve paydaşlara, özellikle de etkilenen paydaşlara, yeterli politika ve süreçlerin yürürlükte olduğunu göstermek.⁸⁴

Durum tespiti kapsamı 17. İlke'nin devamında açıklanmaktadır. Buna göre durum tespiti süreçleri, şirketlerin kendi faaliyetleri ile neden olabileceği ya da katkıda bulunabileceği veya iş ilişkileri ile faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleriyle doğrudan bağlantılı olabileceği olumsuz insan hakları etkilerini içeren, devamlılık arz eden, şirketlerin büyüklüklerine ve insan hakları etkileri risklerine göre farklılık gösteren süreçlerdir.

17. İlke'nin açıklamasında, şirketlerin insan hakları risklerinin değerlendirmesini ticari ilişkilerinin veya faaliyetlerin başlamasından itibaren dikkate almaları gerektiğine yer verilmiştir. Yine bu riskler, şirketlerin sadece kendi faaliyetleri değil, tedarik zinciri boyunca tespit edilmelidir. Şirketler kendi faaliyetleri nedeni ile olumsuz insan hakları etkisi yaratmıyor ise de olumsuz insan hakları etkisi yaratan faaliyetlere katkıda bulunmaktan ya da katkıda bulunuyor gibi görünmekten de kaçınmalıdır.⁸⁵

Öte yandan, şirketlerin büyüklükleri ve karmaşıklıklarına göre değişiklik göstermekle birlikte, tüm şirketler kendi ihtiyaçlarına göre insan hakları durum tespiti süreçlerini gerçekleştirmelidir.

⁸⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Corporate human rights due diligence – identifying and leveraging emerging practices”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/corporate-human-rights-due-diligence-identifying-and-leveraging-emerging-practices> (e.t. 21/01/2025)

⁸⁵ UNGP, Principle 17, Commentary.

Şirketlerin ihtiyaçları büyüklüklerine, karmaşıklıklarına, sektörlerine vb. faktörlere göre değişebileceği gibi, bu ihtiyaçlar aynı zamanda süreklilik arz etmektedir. Şirketler, operasyonları boyunca insan haklarına saygılı olduğunu gösterirken, çalışma bağlamlarında değişiklikler olduğunda bu değişiklikleri de durum tespiti süreçlerine dahil etmelidirler. Bu bağlamda durum tespiti süreçleri tek seferlik bir girişim değil, sürekli ve yinelenen süreçler gerektirmektedir.⁸⁶ Bu durum şirket tasfiyelerinde dahi göz önünde tutulmalıdır.

Bu çalışmanın vaka analizine konu olan, Nijerya'daki petrol çıkarma faaliyetleri nedeni ile Nijer Deltası'nın birçok sakininin sağlığına ve geçim kaynaklarına zarar verdiği iddia edilen Shell, 2021 yılında, Nijerya'daki petrol işletmelerini satmak istediğini duyurmuştur. Shell'in Nijer Deltası'ndaki petrol varlıklarını devretme sürecinin insan hakları ve çevre açısından daha fazla zarar doğurmaması gerektiğini vurgulayan, Amnesty International tarafından hazırlanan "*Tainted Sale? Why Shell's Divestment from the Niger Delta Must Not Harm Human Rights*" başlıklı rapor, şirketin bölgeden çekilme sürecinde çevresel tahribat ve insan hakları ihlallerinin de dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.⁸⁷

Raporun sonuç bölümünde, BM Rehber İlkeleri'ne atıf yapılarak, Shell'in kirlilikle bağlantılı olumsuz insan hakları etkilerine neden olmaktan veya bu etkileri artırmaktan kaçınma konusunda bağımsız bir sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre, şirketin elden çıkarma planının Nijer Deltası sakinlerinin yaşam koşullarını daha da kötüleştirmeyecek şekilde yürütülmesi gerekmektedir.⁸⁸ Bu halde şirketlerin faaliyet bölgelerinden tasfiye süreçlerinde dahi özen yükümlülüklerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.

⁸⁶ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 33.

⁸⁷ Amnesty International, "Tainted Sale? Why Shell's Divestment from the Niger Delta Must Not Harm Human Rights", 2023, <https://www.amnesty.org/en/documents/afr44/6797/2023/en/> (e.t. 12/02/2025)

⁸⁸ Amnesty International, Tainted Sale? Why Shell's Divestment from the Niger Delta Must Not Harm Human Rights, s. 21.

18. İlke’de şirketlerin, insan hakları risklerini ölçmek için, kendi faaliyetlerinde veya iş ilişkilerinin bir sonucu olarak dahil olabilecekleri her türlü mevcut ve olası olumsuz insan hakları etkilerini tespit etmeleri ve değerlendirmeleri gerektiği yer almaktadır.

18. İlke:

“Ticari işletmeler, insan hakları risklerini ölçmek için, kendi faaliyetlerinde veya iş ilişkilerinin bir sonucu olarak dâhil olabilecekleri her türlü mevcut ve olası olumsuz insan hakları etkilerini tespit etmeli ve değerlendirmelidir. Bu süreçte:

(a) Dâhilî ve/veya bağımsız haricî insan hakları uzmanlarından yararlanılmalıdır;

(b) Ticari işletmenin büyüklüğü ile faaliyetlerinin doğası ve bağlamına uygun olacak şekilde, etkilenme olasılığı olan gruplar ve diğer ilgili paydaşlarla anlamlı istişarelerde bulunulmalıdır.”⁸⁹

Buna göre insan hakları etkilerini değerlendirilirken hem mevcut hem de olası olumsuz etkilerin incelenmiş olması gerekmektedir. Olası etkiler, olumsuz etkinin önlenmesi amacıyla yönelik iken, mevcut -halihazırda ortaya çıkmış- etkiler ise bir telafi edici çözüm konusu yapılmalıdır.

İnsan haklarına ilişkin risklerin ölçülmesi başlangıç noktasıdır. Şirketler için sebep olduğu veya katkıda bulunduğu etkiler bakımından, potansiyel olumsuz etkilerin nasıl önleneceğini veya azaltılacağını ve herhangi bir olumsuz etkinin nasıl giderileceğini bilmek insan hakları risk yönetimine ilk temel adımdır.⁹⁰

İnsan hakları etkilerinin değerlendirilmesi, insan hakları durum değerlendirmesi sürecinin sonraki adımlarına da bilgi sağlamaktadır. Burada amaç, belirli işlemler kapsamında, belirli kişilerin üzerindeki belirli etkileri anlamaktır. Bu genellikle, uygun hallerde önerilen iş faaliyetinden önce insan hakları kapsamını değerlendirmeyi, kimlerin etkilenebileceğini tespit etmeyi, ilgili insan hakları standartları ve sorunlarını

⁸⁹ UNGP, Principle 18.

⁹⁰ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 36.

kataloglamayı ve önerilen faaliyetin ve ilgili iş ilişkilerinin, tespit edilenler üzerinde nasıl bir olumsuz insan hakları etkileri olabileceğini öngörmeyi kapsamaktadır. İnsan haklarına ilişkin konular dinamik olduğu için, insan hakları etkilerinin değerlendirilmesi düzenli aralıklarla gerçekleştirilmelidir.⁹¹

Şirketlerin insan hakları konusundaki sorumluluklarını açıklayan Açıklamalı Rehber, 18. İlke hakkındaki açıklamalarında önemli bir soru sormaktadır:

Bir işletme insan hakları etkisini değerlendirirken ne kadar uzağa bakmalıdır?
(How far afield should an enterprise look when assessing human rights impact?)

Açıklamalı Rehber, burada Rehber İlkeler'in 13. İlkesine atıfla sorunun cevabını vermektedir. Etki değerlendirmesinin amacı, bir işletmenin dahil olabileceği herhangi bir olumsuz etkinin belirlenmesidir. 13. İlke'de belirtildiği gibi, işletmenin kendi faaliyetleriyle neden olduğu ya da katkıda bulunduğu, katkıda bulunmasa bile iş ilişkileri dolayısıyla faaliyetlerine, ürünlerine ya da hizmetlerine bağlanabilecek etki bu kapsamda yer alır. Dolayısıyla, bir işletme, mevcut ya da olası insan hakları etkisini değerlendirirken hem kendi faaliyetlerine hem de iş ilişkilerine bakmalıdır.⁹²

Devamında, kadınların hava karardıktan sonra evlerine dönmelerinin güvenli olmadığı bir yerde insanları gece geç saatlere kadar çalıştırmanın sonucunda evlerine dönmekte olan kimi kadınların saldırıya maruz kalması veya araçların yerel köylere seyahat etmek ve zulüm uygulamak için kullanılmak üzere güvenlik güçlerine ödünç verilmesi gibi durumların şirketlerin kendi eylemi nedeniyle insan hakları etkilerine katkıda bulunma riskleri olarak örneklendirmiştir.

Şirketler, iş ilişkileri sonucunda dahil oldukları etkileri de ölçmelidirler. Ancak burada 18. İlke'nin amacı, işletmelerin ilişki içinde oldukları her kuruluşun insan hakları sicilini değerlendirmelerini zorunlu kılmak değildir. Bu ilke, söz konusu kuruluşların, kendi operasyonları, ürünleri veya hizmetleri ile bağlantılı olarak hareket ederken insan haklarına zarar verme riskinin değerlendirilmesi ile ilgilidir. Örneğin, bir işletmenin

⁹¹ UNGP, Principle 18, Commentary.

⁹² OHCHR, An Interpretive Guide, s. 41.

tesisleri devletin güvenlik güçleri tarafından korunacaksa, işletmeden güvenlik güçlerinin ya da devletin genel insan hakları sicilini değerlendirmesi istenmez ama kendi tesislerinde güvenlik güçlerinin bulunması sonucunda insan hakları ihlallerinin meydana gelmesi riskini değerlendirmesi istenebilir. Söz konusu yöredeki genel istikrar ve hukukun üstünlüğü; topluluklar arasındaki, topluluklarla yerel yetkililer ya da bunlarla işletme arasındaki halen var olan ya da olası gerilimler; hükümete ya da silahlı kuvvetlere yönelik yerel tutumlar ve kuşkusuz silahlı kuvvetlerin kendisine verilen görevi insan haklarına uyarak yerine getirmedeki eğitimi ve becerileri dikkat edilmesi gereken diğer noktalarıdır.

93

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan vakada olduğu gibi, Shell şirketi ile yerel halk arasında uzun senelerdir yaşanan çatışmanın ve aynı şekilde Nijerya Hükümeti'nin yerel halka karşı tutumunun Shell şirketi tarafından durum tespiti süreçlerine dahil edilmesi, insan hakları risk değerlendirmelerinin bir gereğidir.

19. İlke:

“Ticari işletmeler, olumsuz insan hakları etkilerini önlemek ve hafifletmek için, etki değerlendirmelerinin bulgularını ilgili iç işlevler ve süreçlere entegre etmeli ve uygun adımları atmalıdır.

(a) Etkili bir entegrasyon şunları gerektirir:

(i) Bu tür etkileri ele alma veya müdahale sorumluluğu ticari işletme içinde uygun kademeye ve işleve verilir;

(ii) Dâhilî karar alma, bütçe tertibi ve denetim süreçleri, bu tür olumsuz etkilere karşı etkili tepkiler verilmesini sağlar.

(b) Gerekli adımlar şunlara göre farklılık gösterecektir:

(i) Ticari işletmenin olumsuz bir etkiye neden olup olmadığına veya katkıda bulunup bulunmadığına, ya da sadece etkinin bir iş ilişkisi ile sağlanan

⁹³ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 41.

faaliyetlerle, ürünlerle ve hizmetlerle doğrudan bağlantılı olması sebebiyle etkiye dâhil olup olmadığına;

(ii) Olumsuz etkiyi ele alma konusundaki ticari işletmenin nüfuzunun derecesine."⁹⁴

Bir şirketin olumsuz bir insan hakları etkisine sebep olduğu veya olma ihtimalinin söz konusu olduğu durumda, şirket etkiyi sonlandırmak veya önlemek için gerekli adımları atmalıdır. Aynı şekilde, şirketin olumsuz bir insan hakları etkisine katkıda bulunduğu veya katkıda bulunma ihtimalinin söz konusu olduğu durumda, şirket bu etkinin oluşmasındaki katkısını sonlandırmak veya önlemek için gerekli adımları atmalı ve devam eden her bir etkiyi azaltmak için nüfuzunu mümkün olan en geniş şekilde kullanmalıdır. Ticari işletmelerin olumsuz etkileri önleme veya azaltma nüfuzunun olmadığı ve nüfuzunu artıramadığı durumlarda ise şirketler, iş ilişkisinin sonlandırılmasının olası olumsuz insan hakları etkileri ile ilgili kayda değer değerlendirmeleri hesaba katarak, bu iş ilişkisini sona erdirmelidir.⁹⁵ Görüldüğü üzere, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, gerekli durumlarda iş ilişkilerini sonlandırmayı da içerecek kadar kapsamlıdır.

İş Dünyası ve İnsan Hakları Çalışma Grubu, 2018 BM Genel Kurulu'na sunduğu raporda insan hakları konusunda gerekli özeni göstermenin temel özelliklerini ve neden önemli olduğunu, mevcut iş ve hükümet uygulamalarındaki boşlukları ve zorlukları, ortaya çıkan iyi uygulamaları ve özellikle devletler ve yatırım topluluğu gibi kilit paydaşların insan hakları konusunda gerekli özeni göstermenin yaygınlaştırılmasına nasıl katkıda bulunabileceğini vurgulamaktadır.⁹⁶

Şirketler, iş ilişkileriyle ilgili her yerde, iş ortakları ve tedarik zincirleri boyunca, insan hakları etkilerinin insan hakları durum tespiti süreci yoluyla önleneceği ve ele alınacağı

⁹⁴ UNGP, Principle 19.

⁹⁵ UNGP, Principle 19, Commentary.

⁹⁶ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Corporate human rights due diligence – identifying and leveraging emerging practices”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/corporate-human-rights-due-diligence-identifying-and-leveraging-emerging-practices> (e.t. 21/01/2025)

şeklinde beklenti iletmelidirler. Bu şirketlerin iş ortaklarından veya tedarikçilerinden olumsuz insan hakları etkisi yaratmamasını beklemek ve bu beklentisini iş ilişkisine yansıtma anlamındadır. Ancak her halükarda bir şirket, operasyonları, ürünleri veya hizmetleriyle bağlantılı olan ve iş ilişkisi içerisinde olduğu bir kuruluş (örneğin bağlı kuruluşlar, tedarikçiler, alıcılar, dağıtıcılar, hükümetler veya ortak girişimler) tarafından neden olunan olumsuz insan hakları etkilerini belirlediğinde, bu etkileri gidermek için gerekli özeni göstermelidir.⁹⁷

İlkeler'in açık düzenlemesinden özen yükümlülüğünün kapsamının şirketlerin kendi faaliyetleri ve iştirakleri ile tedarik zincirleri faaliyetlerini kapsadığı, doğrudan veya dolaylı etki nedeniyle neden olunan veya katkıda bulunulan; var olan veya olası olumsuz insan hakları etkilerini içerdiği anlaşılmaktadır. Şirketler hem doğrudan hem de dolaylı olarak, iş ilişkileri ve faaliyetleri yoluyla neden oldukları ya da katkıda buldukları olumsuz insan hakları etkilerini önlemek ve hafifletmek için çaba göstermeli; tedarik zincirlerinde insan haklarına uygunluklarını denetlemeli ve bu zincirdeki olası ihlalleri ve olumsuz insan hakları etkilerini önlemeye yönelik tedbirler almalıdır. Bu bağlamda iştiraklerin ve tedarik zincirindeki şirketlerin eylemleri de şirketlerin insan hakları riskleri kapsamındadır. Bu durum hali hazırda birçok ulusötesi şirkete yöneltilen bazı dava ve iddiaların temelini oluşturmaktadır.

Shell de Nijerya'daki petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle çevre ve insan hakları ihlallerine neden olduğu iddiası ile birçok iddia ve yargılama ile karşı kalmıştır. Bu yargılamalardan, Shell'in Nijerya'nın Nijer Deltası'nda gerçekleştirdiği petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle çevre kirliliği ve insan hakları ihlalleri yaşandığı iddiaları neticesinde Lahey Temyiz Mahkemesince yapılan yargılama ve Mahkeme'nin Shell'in özen yükümlülüğünü ana şirket RDS ve iştiraki SPDC açısından değerlendirdiği kararları bu çalışmanın vaka analizi içeren ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

⁹⁷ OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group on Business and Human Rights, "Companion note II to the Working Group's 2018 report to the General Assembly (A/73/163), Corporate human rights due diligence – Getting started, emerging practices, tools and resources", 2018, s. 15, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/Session18/CompanionNote2DiligenceReport.pdf> (e.t. 21/01/2025).

D. Suç Ortaklığı (*Complicity*)

Özen yükümlülüğünün kapsamı araştırılırken bir diğer üzerinde durulması gereken kavram “complicity” kavramıdır. “Suç ortaklığı” olarak Türkçe’ye çevrilen kavram, suçun işlenmesine ortaklık olarak tanımlanabilir. Rehber İlker, şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerinde şirketlerin aynı zamanda suç ortaklığı ile de karşı karşıya kalabileceğini düzenlemektedir.

Örneğin şirketler, maliyetleri düşürmek adına tedarik zincirindeki köle benzeri uygulamalar nedeniyle suç ortaklığı ile karşı karşıya kalabilirler. Zira bir şirket köle emeği kullanarak ya da çalışanları zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz bırakarak kendi faaliyetleriyle ağır insan hakları ihlallerine neden olabildiği gibi, brüt gelirlerine katkıda bulunarak diğer taraflarca gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri iddialarına suç ortağı da olabilir.⁹⁸

İşletmeler geçmişte ihlale iştirak etme suçlamalarıyla karşılaşmışlardır. Bu suçlamalara yol açan iddialar arasında soykırım eylemlerinde bulunan üçüncü bir tarafa kimyasal madde sağlanması veya savaş suçlarına karışan hükümet güçlerine lojistik destek sağlanması yer almaktadır.⁹⁹

Bu bağlamda şirketler, özen yükümlülüğü kapsamını değerlendirirken, ticari faaliyetlerinin gerçekleştiği her yerde, insan hakları ihlalleri ve olumsuz insan hakları etkileri bakımından brüt riske dahil olma riskini tüm durumları ile ele almalıdırlar.

E. Çatışma Bölgelerinde Sorumluluk

Rehber İlkeler 23. İlke’de düzenlendiği üzere, şirketler nerede faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar, yürürlükteki yasalara uymalı ve uluslararası kabul görmüş insan haklarına saygı göstermelidirler. Birbirleriyle çatışan zorunluluklarla karşı karşıya kaldıklarında uluslararası kabul gören insan hakları ilkelerine saygı göstermenin yollarını aramalı, nerede faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar, insan hakları ihlallerine ve olumsuz insan

⁹⁸ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 79.

⁹⁹ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 79, 80.

hakları etkilerine neden olma veya katkıda bulunma riskini bir yasal sorumluluk olarak değerlendirmelidirler.

23. İlke:

“Ticari işletmeler, tüm bağlamlarda:

- (a) Nerede faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar, yürürlükteki yasalara uymalı ve uluslararası kabul görmüş insan haklarına saygı göstermelidirler;*
- (b) Birbirleriyle çatışan zorunluluklarla karşı karşıya kaldıklarında uluslararası kabul gören insan hakları ilkelerine saygı göstermenin yollarını aramalıdır;*
- (c) Nerede faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar, ağır insan hakları ihlallerine neden olma veya katkıda bulunma riskini bir yasal uygunluk sorunu olarak değerlendirmelidirler.”¹⁰⁰*

Bazı ülkeye özgü veya yerel koşullar, bir şirketin faaliyetlerinin ve iş ilişkilerinin insan hakları risklerini etkileyebilse de tüm ticari şirketler, nerede iş yaparlarsa yapsınlar, insan haklarına saygı gösterme açısından aynı sorumluluğa sahiptir. Ülke koşullarının, sorumluluğu tam olarak yerine getirmeyi imkansızlaştırdığı durumlarda, ticari şirketlerden uluslararası düzeyde kabul edilmiş insan hakları ilkelerine mümkün olduğu kadar saygı göstermeleri ve bu konudaki çabalarını gösterebilmeleri beklenir. Çatışmalardan etkilenen bölgeler gibi bazı çalışma ortamları, şirketlerin, güvenlik kuvvetleri gibi diğer aktörler tarafından yapılan toplu insan hakları ihlallerine iştirak etme risklerini artırabilir.¹⁰¹

Rehber İlkeler’e göre özellikle çatışma bölgelerinde ve insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu yüksek riskli bölgelerde faaliyet gösteren tedarikçilerle ilişkiler ayrıca ele alınmalıdır. Bu tür bölgelerde insan hakları risklerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir

¹⁰⁰ UNGP, Principle 23.

¹⁰¹ UNGP, Principle 23, Commentary.

ve şirketlerin bu tedarikçilerle olan ilişkilerini özel denetim mekanizmaları ile izlemeleri gerekmektedir.

İşletmeler insan haklarının yetersiz olarak korunduğu çatışma ortamlarından faydalanmamalıdır. Farklı ülkelerde farklı beklenti ve taleplerle karşı karşıya kalan işletmeler, küresel bir standart olarak insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmelidirler.¹⁰²

Etkili devlet kurumlarının ve yasal düzenlemelerin bulunmadığı durumlar veya yerleşik şiddetli ayrımcılık kalıplarının olduğu yerler, ağır insan hakları ihlallerine karışma riski en yaygın olanlardır. Belki de en büyük riskler, çatışmalardan etkilenen bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu çeşit durumlarda şirketler, insan hakları durum tespiti süreçlerini yüksek risk düzeyinde gerçekleştirmelidirler.¹⁰³

Prof. John Ruggie tarafından hazırlanan, 2011 yılında çatışma bölgelerinin özel olarak konu edildiği, *“Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie - Business and human rights in conflict-affected regions: challenges and options towards State responses”* başlıklı raporda, iş dünyası ile ilgili en korkunç insan hakları ihlallerinin çatışmalardan etkilenen bölgelerde ve diğer yaygın şiddet durumlarında meydana geldiği vurgulanmıştır. Çatışma bölgelerinde faaliyet gösteren şirket ve devletler için ihlal risklerinin erkenden ele alınması, devletlerin kamu politikalarını geliştirmesi, işletmelerle erkenden iletişim halinde olması, şirketlerin insan hakları risklerini tespit etmesi için şirketlerle iş birliğinde olması, şirketlere yardım etmesi, tavsiyelerde bulunması gibi tavsiyelerle çatışma bölgelerindeki suistimalleri önlemek veya hafifletmek amaçlanmıştır. Çatışma bölgelerinde devletlerle iş birliği yapmayan işletmeler yönünden ise gerekirse ek tedbirler alınması, idari ve cezai sorumluluğun araştırılması, yaptırım uygulanması tavsiye edilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰² OHCHR, An Interpretive Guide, s. 77.

¹⁰³ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 80.

¹⁰⁴ John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Business and

Öte yandan çatışma bölgelerindeki olumsuz insan hakları etkilerinin nedenlerinden biri, bölgedeki hükümetin politikaları veya siyasi tavır da olabilir. Bu durumda da şirketlerin insan hakları ihlallerine ve olumsuz insan hakları etkilerine neden olmaktan veya katkıda bulunmaktan kaçınması, hükümet ile ilişkileri vasıtasıyla olumsuz insan hakları etkileri ile sonuçlanacak faaliyetlerde bulunmaması gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümüne vaka analizine konu olan Nijerya'nın Nijer Deltası'nda, petrol çıkarma faaliyetleri nedeni ile uzun senelerdir yerel halk, şirketler ve hükümet arasında çatışmalar meydana gelmektedir. Bölgede faaliyet gösteren petrol şirketlerinin neden olduğu çevresel tahribat, özellikle tarım ve balıkçılıkla geçimini sağlayan halk için büyük bir sorun teşkil etmektedir. 1990'lardan itibaren çevresel ve toplumsal etkiler konusunda protestolar başlamış, ancak Nijerya hükümeti bu protestoları sert bir şekilde bastırmıştır. 1990'larda, Nijeryalı yazar Ken Saro-Wiwa'nın liderliğindeki Ogoni Halkının Hayatta Kalma Hareketi (MOSOP), Shell'in Nijer Deltası'ndaki faaliyetlerinin çevresel etkilerine dikkat çekerek, petrol sızıntıları ve gaz yakma işlemlerinin Ogoni topraklarını olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. 1995 yılında, Saro-Wiwa ve diğer sekiz kişi, Nijerya hükümeti tarafından yargılanarak idam edilmiştir. Bu süreçte, Shell'in protestoculara müdahale etmesi için Nijerya askeri yetkilileriyle iş birliği yaptığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, idam edilenler arasında bulunan Dr. Barinem Kiobel'in eşi Esther Kiobel ve diğer üç kişi, Shell'e karşı Hollanda'da dava açarak, idam edilen eşlerinin, Nijerya hükümeti ile iş birliği yaptığı iddia edilen Shell'in baskıları sonucu haksız yere suçlandığını ileri sürerek şirketin o dönemdeki olaylarla bağlantısını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰⁵ 8 Kasım 2022'de Esther Kiobel ve idam edilen Nijeryalı toplum liderlerinin üç dul eşinin avukatı Channa Samkalden, müvekkillerinin Shell'e karşı açtıkları davayı sonlandıracaklarını duyurmuştur.¹⁰⁶

human rights in conflict-affected regions: challenges and options towards State responses (A/HRC/17/32)", United Nations Digital Library, 2011, <https://digitallibrary.un.org/record/706417?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

¹⁰⁵ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 13, 14, 15.

¹⁰⁶ Business & Human Rights Resource Centre, "Inequality of Harms, Inequality of Arms: Kiobel v. Shell Comes to an End", 2022, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/inequality-of-harms-inequality-of-arms-kiobel-v-shell-comes-to-an-end/> (e.t. 12/02/2025)

Nijer Deltası'ndaki bir diğer önemli dava olan Bodo topluluğu tarafından açılan davada, Shell'in 2008'deki petrol sızıntılarının bölgedeki su kaynaklarını ve ekosistemi ciddi şekilde etkilediği iddia edilmiş ve İngiltere'de hukuki süreç başlatılmıştır.¹⁰⁷ Aynı şekilde, Okpabi ve diğerleri v. Shell davasında ise, Ogale ve Bille toplulukları, Shell'in petrol sızıntıları nedeniyle yaşanan çevresel zararlar ve temizleme yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle İngiltere'de, şirketin sorumlu tutulması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁰⁸

Bu bağlamda Nijerya, Rehber İlkeler'in belirttiği olumsuz insan hakları etkisi açısından yüksek riskli çalışma ortamlarına örnek teşkil etmekte, bu bölgede faaliyet gösterecek şirketlerin durum tespiti süreçlerine bu hususu da dahil etmeleri gerekmektedir. Aynı bölgede Shell aleyhine benzer konularla ileri sürülen iddialar, bölgede gerçekleştirilecek faaliyetler bakımından durum tespiti süreçlerine dahil edilmesi gereken özellikli durumlar bulunduğunu göstermektedir. Zira olumsuz insan hakları etkileri ile çevre ve insan hakları ihlallerine yönelik benzer sorunlar ve iddialar Nijerya hükümetinin insan haklarını koruma konusundaki zayıflığını ortaya koymaktadır.

Nijerya hükümetinin insan haklarını koruma konusundaki zayıf yaklaşımı, Shell gibi şirketlerin bu durumdan faydalanmasına neden olmamalı, aksine bölgede faaliyet gösteren şirketler bu durumu da göz önünde bulundurarak insan hakları durum tespiti süreçlerini daha yüksek bir hassasiyetle yürütmeli, önleyici ve telafi edici mekanizmaları etkin bir şekilde işletmelidirler.

Bu çerçevede, Rehber İlkeler uyarınca şirketlerin, özen yükümlülüklerini, nerede faaliyet gösterirlerse gösterecekleri, tüm iştirakleri ve tedarik zincirleri boyunca, sürekli olarak, önleyici ve telafi edici bir yaklaşımla dikkate almaları gerekmektedir. Şirketler, insan haklarına yönelik olumsuz etkilerden kaçınma sorumluluğunu yasalara uyma meselesi olarak görmeli, durum tespiti süreçlerini, faaliyet gösterdikleri bölgelerdeki politik ve sosyal düzeni de dikkate alarak, gerektiğinde yüksek öncelik düzeyinde gerçekleştirmelidirler. Ayrıca, risk gruplarını belirleyerek risk analizlerini güncel tutmalı,

¹⁰⁷ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 24.

¹⁰⁸ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 20, 21.

yeni durumlar karşısında uygun tedbirler geliştirmeli ve devletlerle iş birliği içinde hareket etmelidirler.

F. İyi Uygulama Örnekleri

Durum tespiti süreçleri ile şirketlerin faaliyetleri sonucunda olumsuz insan hakları etkisi meydana gelmemesi adına tedbirler alınması, bu yolla olumsuz etki yaşanmasının önlenmesi, yaşandığında ise telafi edilmesi, bu şekilde temel bir değişim yaratılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla durum tespiti süreçlerinin birçok farklı bileşenle birlikte ele alınması, tespit edilen risklerin iş süreçlerine entegre edilmesi, buna göre hareket edilmesi, düzeltme çabalarının birlikte yürütülmesi gerekmektedir.

Paydaş katılımı, şeffaflık ve raporlama, tedarik zincirinde insan hakları risklerinin yönetimi, sistematik sorunların ele alınması iyi uygulama örnekleri yaratmak adına özellikle ele alınan konulardandır.¹⁰⁹

Şirketlerin, çalışanlar, topluluklar ve insan hakları savunucuları gibi doğrudan etkilenen paydaşlarla düzenli ve anlamlı bir iletişim kurması, şirketlerin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini erken tespit etmelerine yardımcı olabilmektedir. Örneğin insan hakları savunucuları, sendika temsilcileri, sivil toplum kuruluşları gibi eleştirel seslerle etkileşim kurulması ve endişelerin dile getirilmesinin teşvik edilmesi gibi. Bu etkileşim, riskleri belirlemenin yanı sıra potansiyel bir ihlalde istihbarat sağlamaya da yardımcı olabilir.¹¹⁰

Öte yandan şirketlerin yalnızca birinci düzey tedarikçilerini değil, tedarik zincirinin daha derin seviyelerini de kapsayan durum tespiti süreçleri yürütmesi; örneğin, düşük maliyetli bölgelerdeki tedarikçilerin çalışma koşullarını izlemesi ve gerekli iyileştirmeleri yapması durum tespiti süreçlerinin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde açıklandığı üzere küreselleşmenin etkisiyle şirketlerin tedarik zincirleri oldukça karmaşık bir hal aldığından, insan hakları durum tespiti süreçlerinin şirketlerin tedarik zinciri boyunca tüm kademeleri ile ele alınması insan

¹⁰⁹ OHCHR Working Group, A/73/163, s. 10-20.

¹¹⁰ OHCHR Working Group, A/73/163, s. 10-20.

hakları ihlallerinin ve olumsuz insan hakları etkilerinin önlenmesi bakımından çok önemlidir. Bir işletme, tedarik zincirindeki her kademedeki faaliyet ve tedarikçi nedeni ile herhangi bir olumsuz insan hakları etkisi yaratmadığına emin olmalıdır. Bu bağlamda şirketler birinci kademe tedarikçinin ötesine geçmek adına, insan hakları sorumluluğunu basamaklı olarak diğer kademedeki tedarikçilere aktarabilirler. Bu, bir işletmenin, birinci kademe iş ortağına faaliyetleri nedeni ile insan hakları özen yükümlülüğünü göstermesini, aynı zamanda birinci kademedeki tedarikçilerin de kendi tedarik zinciri için aynı uygulamayı yapmasını talep etmesi ve teşvikte bulunması şeklinde gündeme gelebilir.¹¹¹

İnsan hakları durum tespitine ilişkin raporlamanın kamuya açık bir şekilde, samimi, şirketlerin gerçekte ne yaptığını net olarak ortaya koyacak şekilde yapılması ve bu raporlamaların etkili eylemlerle desteklenmesi, şirketlerin hesap verebilirliğini artırmaktadır.

G. Denetim ve Raporlama Süreçleri

İnsan haklarına saygı gösterme konusunda durum tespiti süreçlerinin ve politikaların ideal şekilde uygulanıp uygulanmadığı izleme ile mümkündür. Dolayısıyla şirketlerin tedarik zincirlerindeki insan hakları uygulamalarını izlemek, denetlemek ve şeffaf bir şekilde raporlamak, özen yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

20. İlke:

“Ticari işletmeler, olumsuz insan hakları etkilerinin ele alınıp alınmadığını doğrulamak için, kendileri tarafından ortaya konan tepkilerin etkililiğini izlemelidir. İzleme:

(a) *Uygun nicelik ve nitelikte göstergelere dayanmalıdır;*

(b) *Etkilenen paydaşlar da dâhil olmak üzere hem dâhilî hem haricî kaynaklardan alınan geri bildirimlerden yararlanmalıdır.”¹¹²*

¹¹¹ OHCHR Working Group, A/73/163, s. 10-20.

¹¹² UNGP, Principle 20.

“Ölçülen yönetilir” düşüncesinden hareketle, izleme, bir işletmenin hem potansiyel hem de fiili olumsuz insan etkilerine nasıl tepki verdiği açısından hayati önem taşımaktadır. İnsan hakları sorunlarını ve yanıtları takip etmek, yaygın, sistematik veya tekrar eden sorunların tanımlanmasına, iyi uygulamaların ortaya çıkmasına, riskin azalmasına yardımcı olur. “Büyük resmi” görme olanağı sağlar.¹¹³

21. İlke:

“Ticari işletmeler, insan hakları etkilerini ne şekilde ele aldıklarına açıklama getirmek için, özellikle etkilenen paydaşlar tarafından veya onlar adına kaygılar ortaya konulduğunda, bunu dışarıyla paylaşmaya hazırlıklı olmalıdır. Faaliyetleri veya faaliyet bağlamları ağır insan hakları etkileri riski doğuran ticari işletmeler, bu riskleri nasıl ele aldıklarını resmî olarak raporlamalıdır. Paylaşım, her durumda:

- (a) Bir işletmenin insan hakları etkilerini yansıtacak ve hedeflenen kitlenin erişebileceği formda ve sıklıkta olmalıdır;*
- (b) Bir işletmenin belirli bir insan hakları etkisine müdahalesinin yeterliliğini değerlendirmek için gerekli bilgileri sunmalıdır;*
- (c) Bu paylaşım etkilenen paydaşlar, çalışanlar veya ticari gizlilik ile ilgili yasal zorunluluklar için herhangi bir risk oluşturmamalıdır.”¹¹⁴*

Şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerine nasıl müdahale ettiklerine açıklama getirmesi, bunu göstermesi anlamındadır. Göstermek iletişimi gerektirir ve bu iletişim, etkilenebilecek bireyler ile topluluklara ve yatırımcılar da dahil olmak üzere diğer ilgili paydaşlara bir şeffaflık ve hesap verebilirlik ölçüsü sunar. İletişim, yüz yüze toplantılar, internet üzerinden görüşmeler, etkilenen paydaşlarla istişareler ve kamuya açık resmi raporlar da dahil olmak üzere, çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Resmi raporlama, geleneksel yıllık raporlar ve şirket sorumluluk/sürdürülebilirlik raporlarından, çevrimiçi

¹¹³ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 52, 53.

¹¹⁴ UNGP, Principle 21.

güncellemeleri ve birleştirilmiş finansal ve finansal olmayan raporları kapsar. Ciddi insan hakları etkileri riskleri söz konusu olduğu durumlarda, bunun iş faaliyetlerinin veya iş ortamlarının özelliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı ile ilgili olarak, şirketlerin resmi raporlama yapması beklenir. Rapor, şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerini nasıl tespit ettikleri ve bunlara nasıl müdahale ettikleri ile ilgili başlık ve göstergeleri içermelidir. İnsan hakları raporunun bağımsız kişi/kuruluşlarca doğrulanması, içeriğini ve güvenilirliğini güçlendirebilir.¹¹⁵

H. Telafi Edici Çözüm

Rehber İlkeler üç sütuna dayanmakta olup üçüncü sütun telafi edici çözüme erişim, mağdurların yargısal ve yargı dışı etkili çözüme daha fazla erişebilmesi anlamındadır. Yani mağdurların ihlaller karşısında etkili çözüm yollarına ulaşması hakkındadır.

22. İlke:

“Ticari işletmeler olumsuz etkilere neden olduklarını veya katkıda bulduklarını tespit ettikleri durumlarda, meşru süreçler yoluyla bunların iyileştirilmesini sağlamalı veya bunların iyileştirilmesine yönelik iş birliği yapmalıdır.”¹¹⁶

İnsan hakları durum değerlendirmesi süreci veya diğer yöntemlerle olumsuz insan hakları etkilerine sebep olduğunu tespit ettiğinde şirketler, aktif olarak çözüm üretilmesini sağlamalıdır. ¹¹⁷ Çünkü bir şirket, olumsuz bir insan hakları etkisine neden oluyor veya katkıda bulunuyorsa ve daha sonra düzeltilmesini sağlayamıyorsa, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmiş olmaz.¹¹⁸

Telafi edici çözüme erişim, Rehber İlkeler’in üçünü ve son kısmını oluşturup 25-31. İlkeler arasında düzenlenmiştir. Bu çalışmanın konusu şirketlerin özen yükümlülüğünün kapsamının araştırılması olduğundan telafi edici çözüm üretmenin de özen yükümlülüğünün ayrılmaz ve devam eden bir parçası olduğu söylemekle yetinilmiş,

¹¹⁵ UNGP, Principle 21, Commentary.

¹¹⁶ UNGP, Principle 22.

¹¹⁷ UNGP, Principle 21, Commentary.

¹¹⁸ OHCHR, An Interpretive Guide, s. 63.

Őikayet mekanizmalarının tŐrleri ve kriterler çalışmanın konusu dışında kaldığından araştırılmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

SHELL VE NİJER DELTASI VAKASI

I. GENEL OLARAK

Bu tez, birinci bölümdeki kavramsal açıklamalardan sonra, Shell şirketinin Nijer Deltası'ndaki faaliyetlerini, Rehber İlkeler özen yükümlülüğü çerçevesinde incelemektedir. Bu kapsamda aşağıda, Shell'in Nijerya'nın Nijer Deltası'nda gerçekleştirdiği petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle yaşanan olumsuz insan hakları etkileri bakımından, Lahey Temyiz Mahkemesi'nin Shell'in Nijerya'daki iştiraki Shell Petroleum Development Company of Nigeria'nın (SPDC) özen yükümlülüğünü ihlal ettiğine ve ana şirket Shell ana şirketi Royal Dutch Shell'in (RDS) gelecekte oluşacak sızıntılar bakımından sorumluluğu bulunduğu hükmettiği 29 Ocak 2021 tarihli kararları Rehber İlkeler özen yükümlülüğü çerçevesinde analiz edilmektedir.

Lahey Temyiz Mahkemesi kararları, ulusötesi şirketlerin insan hakları özen yükümlülüğünün uluslararası arenada nasıl ele alınabileceğine dair ve uluslararası düzeyde şirketlerin hem doğrudan hem de dolaylı sorumlulukları bağlamında önemli bir emsal teşkil etmektedir. Rehber İlkeler şirketlere, gerek kendi faaliyetleri gerekse de iştirak şirketleri ve tedarik zincirleri faaliyetleri bakımından özen yükümlülüğünü yerine getirmeleri gerektiği konusunda rehberlik sağlamaktadır. Lahey Temyiz Mahkemesince de şirketlerin sadece kendi operasyonlarından değil, aynı zamanda bağlı şirketlerin ve iştiraklerin faaliyetlerinden de sorumlu tutulması gerektiği bir kez daha tartışılmıştır. Mahkemece, RDS'nin SPDC'nin faaliyetleri nedeni ile kısmen de olsa sorumlu tutulması, Rehber İlkeler'in öngördüğü özen yükümlülüğünün geniş bir çerçevede uygulanması gerektiğini örneklemektedir.

II. NİJER DELTASI VE SHELL

Nijerya, Afrika kıtasının batısında, Gine Körfezi'nin kıyısında yer alan, yaklaşık 180 milyonluk nüfusa ve 900 bin kilometrekarelik toprağa sahip olan bir ülkedir. Ülkenin

güneydoğusunda Nijer Nehri'nin denize döküldüğü bölgede oluşmuş Nijer Deltası yer almaktadır.¹¹⁹

Petrol üretimi, petrol çıkarma faaliyetlerinin yapıldığı bölgede yaşayan yerli halk için ciddi çevresel ve insani sonuçlar doğurmaktadır. Yerel halk, petrol boru hatlarından kaynaklanan sızıntılar ve bunlara karşı yetersiz müdahaleler nedeniyle insan hakları ihlallerine ulaşan sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Hava ve içme suyunun kirlenmesi, tarım arazilerinin bozulması, su ekosisteminin zarar görmesi ihlallerin sonuçlarından bir kaçıdır ve bu etkiler ciddi sağlık ve çevre sorunlarına yol açmaktadır.¹²⁰ Nijer Deltası bölgesi, petrolün en ağır zarar verdiği ekosistemlerden biridir.¹²¹

Nijerya'nın en önemli ekonomik gelirini, Nijer Deltası'ndan çıkartılan petrol oluşturmaktadır. Bölgede, birçok yabancı petrol şirketi faaliyet göstermekte olup Shell de bunlardan biridir. Shell'in bölgede çok sayıda petrol kuyusu bulunmaktadır ve Shell 2022'deki kar oranının rekor kırarak 39,9 milyar dolara ulaştığını duyurmuştur.¹²² Shell gibi çok uluslu şirketler tarafından işletilen petrol tesisleri, bölgedeki topluluklara hem ekonomik fayda sağlamakta hem de ciddi çevresel ve sosyal sorunlara yol açmaktadır.

Zengin petrol yataklarına sahip olan Nijer Deltası'nda, bölgede yaşanan petrol sızıntıları nedeniyle, çevresel bozulma ve petrol şirketleri ile toplum arasında çatışmalar yaşanmaktadır.

III. DÖRT NİJERYALI ÇİFTÇİ VE SHELL DAVALARI

2008 yılında, Shell'in, Nijerya'da Nijer Deltası'ndaki petrol çıkarma faaliyetleri nedeni ile oluşan petrol sızıntısından etkilenen Nijeryalı çiftçiler Fidelis Ayoro OGURU (Oguru), Alali EFANGA (Efanga), Eric Barizaa DOOH (Dooh) ve Friday Alfred AKPAN (Akpan) ile Hollandalı sivil toplu kuruluşu Milieudefensie, Royal Dutch Shell

¹¹⁹ Ahmet Göksel Uluer, "Nijer Deltası'nda Çatışma: Güvenlik, Sivil Toplum ve Şiddet", TESAM Akademi Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 1, 2018, s. 137-158, s. 3.

¹²⁰ Adati Ayuba Kadafa, International Institute for Science, "Oil Exploration and Spillage in the Niger Delta of Nigeria", Technology and education (IISTE) E-Journals, 2012, s. 38-51, s. 14, <https://core.ac.uk/download/pdf/234677495.pdf> (e.t. 21/01/2025)

¹²¹ Kadafa, s. 1.

¹²² CNN Business, "Shell profits double to record \$40 billion", 2023, <https://edition.cnn.com/2023/02/02/investing/shell-earnings-profits-intl-hnk/index.html> (e.t. 21/01/2025)

(RDS) ve onun Nijeryalı iştiraki Shell Petroleum Development Company of Nijerya (SPDC) aleyhine bir dizi hukuk davası açmıştır.

Davacıların iddialarına göre, Shell'in faaliyetleri nedeniyle 2004-2005 yılında meydana gelen sızıntılar, tarım ve balıkçılık arazilerini ciddi anlamda kirletmiş, köylüler tarım ve balıkçılık faaliyetlerini gerçekleştiremez olmuşlardır.

Hollanda Mahkemelerinde görülen davalar, davacı çiftçiler tarafından 9 Mayıs 2008 tarihinde açılmıştır. Davalar ilk olarak Lahey Bölge Mahkemesi tarafından görülmüş, itirazlar üzerine nihai olarak Lahey Temyiz Mahkemesi'nde¹²³ karara bağlanmıştır. Yapılan 13 senelik yargılama sonunda Lahey Temyiz Mahkemesi, 29 Ocak 2021 tarihli kararları¹²⁴ ile SPDC'nin özen yükümlülüğünü ihlal ettiğine ve ana şirket RDS'nin gelecekte oluşacak sızıntılar bakımından sorumluluğu bulunduğu hükmetmiştir.¹²⁵

Bu kararlar ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün değerlendirilmesi bakımından gerek bölge ve taraflar, gerek iddia, ilk itiraz ve savunmalar gerekse de gerekçeler yönünden oldukça önemli noktalar içermektedir.

Lahey Temyiz Mahkemesi, bu davaları, (a) ve (b) vakaları, 2005 yılında Nijerya'nın Oruma köyü yakınlarındaki bir sızıntı ile ilgili; (c) ve (d) vakaları, 2004 yılında

¹²³ Gerechtshof Den Haag.

¹²⁴ Gerechtshof Den Haag, Fidelis Ayoro Oguru, Alali Efanga, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:132> (e.t. 21/01/2025)

Gerechtshof Den Haag, Eric Barizaa Dooh, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:133> (e.t. 21/01/2025)

Gerechtshof Den Haag, Friday Alfred Akpan, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:134, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:134> (e.t. 21/01/2025)

Bu çalışmada, Felemenkçe yayınlanmış olan mahkeme kararlarından yararlanılırken, belgeler, çalışmada faydalanılan tüm diğer İngilizce belgeler gibi, Google Translate kullanılarak Türkçe diline çevrilmiş ve anlam doğruluğu sağlanmış, ilgili bölümlerin uluslararası hukuk bağlamında doğru bir şekilde aktarılmasına özen gösterilmiştir.

¹²⁵ Business & Human Rights Resource Centre, "Nigeria: In win against Shell, Dutch court finds Shell Nigeria liable for oil spills & Shell parent company has a duty of care to prevent future spills", 2021, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/nigeria-in-win-against-shell-dutch-court-finds-shell-nigeria-liable-for-oil-spills-shell-parent-company-has-a-duty-of-care-to-prevent-future-spills/> (e.t. 21/01/2025)

Nijerya'nın Goi köyü yakınlarındaki bir sızıntı ile ilgili; (e) ve (f) vakaları, 2007 yılında Nijerya'nın Ikot Ada Udo köyü yakınlarındaki bir sızıntıyla ilgili olarak tasniflemiştir.¹²⁶

Bu çalışmada da Lahey Temyiz Mahkemesi tasnifine uygun olarak a, b, c, d, e ve f vakaları olarak 3 ayrı karar şeklinde inceleme yapılmıştır. Aşağıda da ilgili kararlardan bahsedildiğinde bu şekilde kullanılmıştır.

A. Taraflar: Nijeryalı Çiftçiler, Milieudéfensie ve Shell

1. Nijeryalı Çiftçiler

Davalardan iki tanesi Oruma yakınlarındaki bir yer altı boru hattında meydana gelen petrol sızıntısıyla ilgili olup davacıları Oguru ve merhum Efanga; ikisi, Goi yakınlarındaki bir yer altı boru hattında meydana gelen petrol sızıntısıyla ilgili olup davacısı Dooh; diğer ikisi Ikot Ada Udo yakınındaki bir kuyuda çıkan petrol sızıntısıyla ilgili olup davacısı Akpan'dır.

Davacılar Oguru ve Efanga, Nijerya'nın Bayelsa Eyaletindeki Oruma köyünde yaşayan iki Nijeryalı çiftçi ve balıkçıdır. 2005 yılında Oguru ve Efanga, Oruma yakınındaki tarım arazilerini ve balık havuzlarını işleterek orada geçimini sağlamışlardır.¹²⁷ Davacı Dooh, Ogoniland'ın Goi köyünde yaşayan Nijeryalı bir çiftçi ve balıkçıdır. Dooh, 2004 yılında Goi yakınlarındaki tarım arazilerini ve balık havuzlarını işleterek geçimini sağlamıştır.¹²⁸ Davacı Akpan, Nijerya'nın Akwa Ibom Eyaletindeki Ikot Ada Udo köyünde yaşayan Nijeryalı bir çiftçi ve balıkçıdır. Akpan, 2006 ve 2007 yıllarında Ikot Ada Udo yakınındaki arazileri ve balık havuzlarını işleterek geçimini sağlamıştır.¹²⁹

¹²⁶ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, General.

¹²⁷ Rechtbank Den Haag, Fidelis Ayoro Oguru, Alali Efanga, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9850, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9850> (e.t. 21/01/2025)

¹²⁸ Rechtbank Den Haag, Barizaa Manson Tete Dooh, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845, <https://deplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845> (e.t. 21/01/2025)

¹²⁹ Rechtbank Den Haag, Friday Alfred Akpan, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854> (e.t. 21/01/2025)

2. Milieudéfensie

Her üç dava da Hollandalı sivil toplum kuruluşu bir çevre örgütü olan Milieudéfensie tarafından desteklenmiştir. Milieudéfensie, Amsterdam merkezli, tüzel kişiliği olan bir çevre savunma derneğidir¹³⁰ ve dünya çapında çevreyi korumayı amaçlayan Milieudéfensie davanın ilk aşamasından itibaren çiftçilere çok yönlü destek sağlamıştır.¹³¹

3. Ana Şirket Royal Dutch Shell (RDS) ve Bağlı Kuruluş Shell Petroleum Development Company of Nigeria (SPDC)

Davacılar davalarında hem Shell Nijerya¹³² (SPDC) hem de ana şirketi Royal Dutch Shell'e¹³³ (RDS) karşı iddialarını yöneltmişler; davalıların boru hatlarının ve kuyunun bakım ihmalinden, sızıntılara yetersiz müdahaleden ve yetersiz temizlikten sorumlu olduklarını iddia etmişlerdir. RDS, Londra Birleşik Krallık'ta kurulan ve kayıtlı ofisi Lahey Hollanda'da olan bir şirkettir. SPDC ise Nijerya Federal Cumhuriyeti, Rivers Eyaleti, Port Harcourt'ta kuruludur. Shell grubunun ana şirketi RDS iken, SPDC, Shell'in en büyük petrol ortak girişimi olup 6.000 km'den fazla boru hattı ve 1.000'den fazla üretim kuyusu işletmektedir.¹³⁴

Nijerya'daki petrol çıkartma işlemleri Nijerya Hükümeti ile çokuluslu şirketler arasındaki ortak girişimler tarafından yönetilmektedir. Shell de Nijerya'daki petrol operasyonlarını bağlı kuruluşu SPDC aracılığı ile yürütmekte¹³⁵ olup Nijerya petrolünün neredeyse yüzde 40'ını üreten ülkenin en büyük ortak girişimidir.¹³⁶ Shell grubu adına Nijerya'da petrol

¹³⁰ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, s. 1.

¹³¹ Alison Lu Xu, "Four Farmers' Expedition: A Review of the Shell Case", Research Gate, 2022, s. 55-61, s. 2, https://www.researchgate.net/publication/359649127_Four_Farmers_Expedition_A_Review_of_the_Shell_Case (e.t. 21/01/2025)

¹³² Tam unvanı: Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd. olup bu çalışmada Shell Nijerya ya da SPDC olarak kullanılmıştır.

¹³³ Tam unvanı: Royal Dutch Shell Plc olup bu çalışmada Shell ana şirketi ya da RDS olarak kullanılmıştır.

¹³⁴ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 11.

¹³⁵ Xu, s. 1.

¹³⁶ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 12.

çıkarma faaliyetinde bulunan Nijeryalı tüzel kişilik SPDC'deki tüm hisseler RDS'ye ait olup¹³⁷, SPDC, Shell ana şirketlerine ait olan bir yan kuruluş şirkettir.

B. Davacıların İddiaları

Toplu davada davacı Nijeryalı çiftçiler Milieudéfensie ile birlikte, Goi, Ikot Ada Udo ve Oruma köylerinde petrol sızıntılarının kurbanı olduklarını, Shell'in kendilerine tazminat ödemesini istediklerini iddia etmişlerdir.¹³⁸ Davacılar ayrıca Shell'den, etkilenen bölgeleri tamamen temizlemesini ve gelecekte oluşacak sızıntıları önlemek için adımlar atmasını talep etmişlerdir.¹³⁹

Milieudéfensie ve çiftçiler, RDS ve SPDC'nin hukuka aykırı hareket ettiğini iddia ederken, davacı çiftçilerin uğradığı ve uğramaya devam edeceği zarardan davalıların müştereken ve müteselsilen sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Davacılar tazminatın yanı sıra, Mahkemece, kirliliğe neden olan sızıntıların bulunduğu kuyu ve boruları standartlara uygun hale getirilmesinin, bu faaliyetlerin başladıktan sonraki üç ay içinde veya en azından Mahkemece belirlenecek süre içinde tamamlanmasının, kararın tebliğ edilmesinden sonraki iki hafta içinde petrol sızıntısından kaynaklanan kirliliğin iyileştirilmesinin, su kaynaklarını arıtılmaya başlanmasının, arıtmanın başladıktan sonraki bir ay içinde tamamlanmasının, böylece yürürlükteki uluslararası ve yerel çevre standartlarına uyulmasının emredilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca bundan sonra meydana gelmesi halinde yeterli bir petrol sızıntısı müdahale planı uygulanmasının, hasarı mümkün olduğunca sınırlamak için yeterli müdahale için tüm koşulların karşılanmasının emredilmesini de talep etmişlerdir.¹⁴⁰

Bu noktada, davacıların iddialarının hem Shell ana şirketi RDS hem de Nijerya iştiraki SPDC'ye yönelmiş olmaları önemlidir. Milieudéfensie ve çiftçilere göre SPDC, hem kusurlu ve/veya eski malzemeden kaynaklanan yağ sızıntılarına hem de sabotajlara karşı daha fazla ve daha iyi önleyici tedbirler almalıdır. Bu durumda Milieudéfensie ve

¹³⁷ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 2.2.

¹³⁸ Milieudéfensie, "Shell in Nigeria: Timeline: The Course of the Lawsuit", <https://en.milieudéfensie.nl/shell-in-nigeria/timeline-the-course-of-the-lawsuit> (e.t. 21/01/2025)

¹³⁹ Amnesty International, On Trial: Shell in Nigeria, s. 20.

¹⁴⁰ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 3.1.

çiftçiler, SPDC'yi mevcut standartları karşılamadığından, kuyu başının bakımını tam olarak yapmadığından ve sızıntılara karşı yeterli koruma sağlamadığından, bu sızıntılara yeterince müdahale etmediğinden ve petrol kirliliğini zamanında ve eksiksiz bir şekilde temizlemediğinden haksız fiil işlediğini iddia etmişlerdir. Davacılar, SPDC'yi, petrolün dikkatli bir şekilde çıkarılması ve petrol sızıntılarının önlenmesine yönelik özen görevini yerine getirmemekle suçlarken; SPDC'ye ek olarak ana şirket RDS'nin de yönergeler yayımlayarak yükümlülüğünü yerine getirmediğinden, petrol sızıntılarını önlemeye, petrol kirliliğine yeterli düzeyde müdahale etmeye ve yeterli şekilde iyileştirmeye SPDC'yi ikna etmediğinden ve SPDC'nin bu çalışmaları yürütmek için yeterli mali kaynaklara ve teknik uzmanlığa sahip olmasını sağlamaya yönelik uyumluluğunu sağlamadığından RDS'nin de haksız fiilde bulunduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴¹

İddia ve taleplerin hem RDS hem de SPDC'ye karşı müşterek ve müteselsil olarak ileri sürülmesi, ulusötesi şirketlerini faaliyetlerinde iştiraki olan ve/veya tedarik zincirindeki diğer şirketlerin eylemlerinden sorumluluğunun tartışılması bakımından oldukça önemlidir. Yukarıda yer verildiği üzere BM Rehber İlkeler'e göre, şirketler özen yükümlülüğünün kapsamını belirlerken, tüm faaliyetleri boyunca, iştirak ve tedarik zinciri bakımından da değerlendirme yapmalıdır.

C. Shell'in Savunması ve Mahkemenin Değerlendirmesi

Milieudéfensie ve Nijeryalı çiftçilerin aksine Shell, Nijerya'da dava konusu iddialar yönünden yanlış bir şey yapmadığını savunmuştur. Shell savunmasında, SPDC'nin Nijeryalı bir şirket olduğunu ve bu nedenle Hollanda mahkemesi huzuruna çıkması gerekmediğini, Shell'in ise iştiraki olan SPDC'nin eylemlerinden sorumlu olmadığını savunarak davanın Hollanda mahkemelerini ilgilendiren bir dava olmadığını ileri sürmüştü, Hollanda Mahkemelerinin yetkisine de itiraz etmiştir.¹⁴² Ancak yukarıda açıklandığı gibi RDS, tam bağlı kuruluş olan SPDC'nin yüzde 100'üne sahiptir. RDS Lahey'de bulunan bir Hollanda şirkettir. Davanın esasına yönelik olarak ise Shell, tüm sızıntıların

¹⁴¹ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 3.2.

¹⁴² Milieudéfensie, "Shell in Nigeria: Timeline: The Course of the Lawsuit", <https://en.milieudéfensie.nl/shell-in-nigeria/timeline-the-course-of-the-lawsuit> (e.t. 21/01/2025)

sabotajdan kaynaklandığı yolunda savunmada bulunmuştur. Yani Shell'e göre iddialar Shell'in değil isyancıların hatasıdır.¹⁴³

1. Yetki Sorunu

Shell, davacıların Hollanda mahkemelerinde dava açarak mahkemeyi yetkisiz bir şekilde meşgul ettiklerini ve asıl yargı yetkisinin Nijerya mahkemelerine ait olduğunu öne sürerek, bu durumun usul hukukunu kötüye kullanma teşkil ettiğini iddia etmiştir. Shell'in usule yönelik olan yetki itirazları Lahey Bölge Mahkemesi'nin 24 Şubat 2010 tarihli yargı olayına ilişkin geçici kararında (LJN BM1469) bertaraf edilmiş, Mahkeme yetkili olduğu kanaatine varmıştır. Mahkeme özetle yargılamalarda ileri sürülen iddiaları RDS ve SPDC yönünden dinleme yetkisine sahip olduğuna hükmetmiştir.¹⁴⁴ Her ne kadar Shell, davacıların usul hukukunu kötüye kullandığını iddia ederek bu ara karara itiraz etse de Mahkeme, nihai kararında da yetkili olduğunu yinelemiştir.¹⁴⁵

2. Milieudensie'nin Kabul Edilebilirliği

Usule yönelik olarak Shell, Milieudensie'nin mağdur olmadığı için davada müdahil olarak gösterilemeyeceğini savunsa da Mahkeme, bu yönde de 14 Eylül 2011 tarihli ara kararında Milieudensie'nin kabul edilebilirliği yönünde karar vermiş; nihai kararında da bunu yinelemiştir. Mahkemeye göre petrol sızıntılarına karşı müdahale (emredildiği takdirde) yalnızca davacı çiftçiler değil, aynı zamanda bölgedeki toplumun geri kalanına ve çevreye de fayda sağlayacaktır ve Milieudensie'nin yasal amacı çevreyi küresel düzeyde korumaktır.¹⁴⁶

3. Uygulanacak Hukuk

Lahey Bölge Mahkemesi, uygulanacak hukuk sorununu da ele almıştır. Mahkeme, SPDC'nin hukuka aykırı bir eylemi varsa bu Nijerya topraklarında gerçekleşmiş olacağından ve eğer RDS, bu iki petrol sızıntısının meydana gelmesiyle ilgili olarak

¹⁴³ Milieudensie, "Shell in Nigeria: Timeline: The Course of the Lawsuit", <https://en.milieudensie.nl/shell-in-nigeria/timeline-the-course-of-the-lawsuit> (e.t. 21/01/2025)

¹⁴⁴ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.1.

¹⁴⁵ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.7.

¹⁴⁶ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.12.

hukuka aykırı bir eylemde bulunmuşsa, RDS'nin bu hukuka aykırı eyleminin Nijerya'da zararlı etkisi olacağından iddiaların Nijerya hukuku, daha özel olarak ise iddiaların gerçekleştiği eyaletlerde geçerli olan hukuk kapsamında esas itibarıyla değerlendirme yapılacağını belirtmiştir.¹⁴⁷

D. İlk Karar: Lahey Bölge Mahkemesi Kararları

Lahey Bölge Mahkemesi, 2005 yılında Nijerya'nın Oruma köyü yakınlarındaki sızıntı ile ilgili olarak (a) ve (b) vakalarının ele alındığı davada (Oguru, Epanga) ve 2004 yılında Nijerya'nın Goi köyü yakınlarındaki sızıntı ile ilgili olarak (c) ve (d) vakalarının ele alındığı davada (Dooh) davacıların tüm iddia ve taleplerini reddetmiştir.¹⁴⁸

2007 yılında Nijerya'nın Ikot Ada Udo köyü yakınlarındaki bir sızıntıyla ilgili olarak (e) ve (f) vakalarının ele alındığı davada (Akpan) ise, Ikot Ada Udo'da 2006 ve 2007'de gerçekleşen iki petrol sızıntısının sabotajdan kaynaklandığına, Shell ve diğerleri tarafından belirtilen fiili sabotajın doğru olduğuna kanaat getirirken,¹⁴⁹ aynı zamanda SPDC'nin ihmalde bulunması nedeni ile davacı çiftçi Akpan'a tazminat ödenmesine hükmetmiştir. Bu yönü ile diğer iki davadan ayrılan bu dava nispeten davacılar lehine de olsa RDS yönünden tüm iddialar bu davada da reddedilmiştir.

Mahkeme davaların tamamında, Lahey'deki ana şirket RDS tarafından Milieudéfensie ve çiftçilere karşı herhangi bir ihmalkar fiilde bulunulmadığına hükmederek RDS'ye yönelik tüm iddiaları reddetmiştir.¹⁵⁰ Kararının 4.26. numaralı paragrafında RDS gibi ana şirketlerin genel olarak Nijerya yasalarına göre SPDC gibi yan kuruluşlarının ticari faaliyetleri yoluyla başkalarına zarar vermesini engelleme yükümlülüğünün olmadığı sonucuna varmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁷ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.9.

¹⁴⁸ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845, para. 5.4.

Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9850, para. 5.4.

¹⁴⁹ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.21.

¹⁵⁰ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.34.

¹⁵¹ Evelyne Schmid, "A Glass at Least Half Full: The Dutch Court Ruling on Akpan v Royal Dutch Shell/Shell Nigeria", Rights as Usual, 2013, <https://rightsasusual.com/2013/02/26/a-glass-at-least-half-full-the-dutch-court-ruling-on-akpan-v-royal-dutch-shellshell-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

SPDC yönünden ise Milieudéfensie'ye karşı özen yükümlülüğü ihmali bulunmazken,¹⁵² sadece davacı çiftçi Akpan'a karşı sabotajı önlemek için daha fazla ve daha iyi önlemler alma yükümlülüğünün olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme'ye göre, petrol boru hattından veya kurulumundan bir petrol sızıntısı meydana gelirse, bunun, sızıntının kaynaklandığı bölgede yaşayan ve orada tarım veya balıkçılıkla uğraşan insanlar için zararlı sonuçlar doğuracağı SPDC tarafından her zaman öngörülebilir.¹⁵³ SPDC'nin dava konusu iki petrol sızıntısı nedeniyle Akpan'a ihmalkarlık yaptığı ve Akpan'ın uğradığı zarardan sorumlu olduğu sonucuna varmıştır.¹⁵⁴ Ancak güvenlik tedbirlerinin kaldırılması, kirliliğin iyileştirilmesi gibi kalan tüm talepleri reddetmiştir.¹⁵⁵

Mahkeme, SPDC'nin Akpan'ın davacısı olduğu iki spesifik petrol sızıntısından kaynaklanan kayıplar için, boru hatlarından kaynaklanan sızıntılara karşı uygun, önleyici ve düzeltici eylemde bulunmadığına ve ortaya çıkan zararlardan sorumlu olduğuna kanaat getirmekle birlikte, sabotajcılarının uygulamaları sonucunda diğer tarafların zarar görmesini önlemek amacıyla SPDC'ye genel özen yükümlülüğünün yüklenemeyeceği sonucuna da varmıştır.

Sonuç itibari ile Lahey Bölge Mahkemesi diğer davaları reddetmiş ve Akpan davası yönünden sadece SPDC'nin tazminat yükümlülüğüne hükmetmiş ise de 30 Ocak 2013 tarihli karar, hukuki anlamda birkaç başlıkta önemlidir. Bunlardan bir tanesi ve belki de en önemlisi Lahey Bölge Mahkemesi'nin yargı yetkisi konusunda kurduğu ara kararlardır. Davanın başından beri Shell, Hollanda Mahkemesi'nin yargı yetkisine itiraz etse de Mahkeme, Nijerya'da yaşanan petrol sızıntıları yönünden davayı incelemeye yetkili olduğuna karar vermiş ve itirazlar üzerine bu kararını aşamalarda yinelemiştir. Mahkeme'nin hem RDS hem de SPDC yönünden davayı incelemeye yetkili olması, ulusötesi şirketlerin yan kuruluşları aracılığı ile gösterdikleri ulusötesi faaliyetlerinde, ana şirketin bu faaliyetleri nedeni ile kendi ülkesinde yargılanması açısından oldukça önemlidir.

¹⁵² Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.35.

¹⁵³ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.42.

¹⁵⁴ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.45.

¹⁵⁵ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para.. 5.3.

Lahey Bölge Mahkemesi 30 Ocak 2013 tarihli kararlarında yetki konusunda verdiği kararını, çokuluslu şirketlerin ana şirketlerini, yabancı alt şirketlerin zarar verici eylemlerinden kendi ülkelerinde sorumlu tutma yönünde uluslararası bir eğilim olduğu, RDS ve SPDC'nin petrol sızıntılarına ilişkin iddia edilen sorumlulukla bağlantılı olarak Hollanda'da mahkemeye çağrılabilmesinin öngörülebilir olduğu şeklinde gerekçelendirmiştir.¹⁵⁶ Bu gerekçesinde Mahkeme, 2011 yılında ABAD'ın, önemli olanın sanıkların en az birinin ikamet ettiği üye devlette dava açılabilmesini öngörebilmeleri olduğunu tespit ettiği Painer (C-145/10) davasını ele almıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde de vurgulandığı üzere, ulusötesi şirketlerin, iştirakleri ve tedarik zincirleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler nedeniyle hesap verebilirliklerinin sağlanması, iş dünyası ve insan hakları açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle insan hakları standartlarının düşük olduğu ülkelerde bu hesap verebilirliğin sağlanamaması, ciddi insan hakları ihlallerine ve olumsuz insan hakları etkilerine yol açabilir. Nitekim, ulusötesi şirketlerin iştirakleri veya tedarik zincirindeki şirketler aracılığıyla faaliyet gösterdiği ülkelerdeki yargı zayıflığı ya da siyasi karmaşıklık, ana şirketin sorumluluktan kaçınmasını mümkün kılmamalıdır. Bu bağlamda, ana şirketin hesap verebilirliğinin sağlanması, uluslararası insan hakları standartlarının korunması açısından kritik bir gerekliliktir. BM Rehber İlkeler, gerek ana şirket faaliyetleri gerekse de bağlı kuruluşlar ve tedarik zinciri boyunca şirketlerin özen yükümlülüğünün bulunduğu özellikle yer vermektedir. Bu anlamda bakıldığında, davacıların RDS'ye karşı esasta başarılı olamamaları ve RDS'ye herhangi bir özen yükümlülüğü getirilmemesi uygulanabilir hukuk olarak belirlenen Nijerya yerel haksız fiil hukukunu ilgilendiren bir konudur.¹⁵⁷ Lahey Bölge Mahkemesi'nin en azından, RDS ve SPDC'nin sorumluluğunu birlikte ele alması, ana şirketlerin ulusötesi faaliyetlerinde sorumluluğu açısından oldukça değerlidir.

¹⁵⁶ Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, para. 4.5.

¹⁵⁷ Evelyne Schmid, "A Glass at Least Half Full: The Dutch Court Ruling on Akpan v Royal Dutch Shell/Shell Nigeria", Rights as Usual, 2013, <https://rightsasusual.com/2013/02/26/a-glass-at-least-half-full-the-dutch-court-ruling-on-akpan-v-royal-dutch-shellshell-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

E. Temyiz Süreci ve Lahey Temiz Mahkemesi Kararları

Lahey Bölge Mahkemesi, SPDC'nin Akpan'a tazminat ödemesine karar verirken, diğer dört davada SPDC yönünden ve altı davanın tamamında Hollandalı ana şirket RDS yönünden ret kararı vermiştir. Lahey Bölge Mahkemesi'nin 30 Ocak 2013 tarihli kararı hem davacılar hem davalılar tarafından itiraz edilerek Lahey Temyiz Mahkemesi'ne taşınmıştır.

Shell hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmezken davacılar önemle ve tekrarlarla Shell'in dahili kanıtlarına, belgelere ve raporlara erişime izin vermesini talep etmişlerdir. Davacılar bunları, Shell'in Lahey'deki genel merkezinin Nijeryalı şirketi doğrudan kontrol ettiğini ve dolayısıyla Nijerya köylerindeki sızıntılardan sorumlu olduğunu kanıtlamak için kullanmak istemişlerdir. Daha önce, Lahey Bölge Mahkemesi, davacıların bu taleplerini Eylül 2011'de reddetmişti.¹⁵⁸ Milieudéfensie'ye göre Bölge Mahkemesi'nin Nijerya'da meydana gelen zarardan ana şirketi sorumlu tutma kararı vermemesinin nedeni, Shell'in Hollanda merkezli uluslararası ana şirketinin (RDS) Shell'in Nijeryalı yan kuruluşunun (SPDC) günlük işlerini belirlediğini kanıtlayan delillere erişimin reddedilmesiydi.¹⁵⁹ Milieudéfensie'ye göre davacılar, yönetimin aslında Hollanda'daki merkezden geldiğini kanıtlamaları gerekmektedir ancak Shell'e Bölge Mahkemesi tarafından bu yönetimi açığa çıkaracak şirket içi belgelere erişime izin verilmesi yönünde bir emir verilmediği için bunu kanıtlamak mümkün olmadı.

Dava, aktivistler tarafından, yabancı iştiraklerde işlendiği iddia edilen suçlardan çokuluslu şirketlerin sorumlu tutulmasına yönelik bir test olarak görülmüş¹⁶⁰ ise de Bölge Mahkemesi tarafından, Shell'in, sızıntıların, davacılar tarafından iddia edildiği gibi tesislerinin kötü bakımından değil, sabotajdan kaynaklandığı yönündeki iddiasının desteklenmesi, diğer dört vakanın konu alındığı davaların tamamen reddedilmesi, ayrıca

¹⁵⁸ Milieudéfensie, "Shell in Nigeria: Timeline: The Course of the Lawsuit", <https://en.milieudéfensie.nl/shell-in-nigeria/timeline-the-course-of-the-lawsuit> (e.t. 21/01/2025)

¹⁵⁹ Milieudéfensie, "Milieudéfensie response to the verdict in the Shell Nigeria court case", 2013, <https://en.milieudéfensie.nl/news/milieudéfensie-response-to-the-verdict-in-the-shell-nigeria-court-case> (e.t. 21/01/2025)

¹⁶⁰ Business & Human Rights Resource Centre, "Dutch court says Shell partly responsible for Nigeria spills", 2013, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/dutch-court-says-shell-partly-responsible-for-nigeria-spills/> (e.t. 21/01/2025)

RDS'nin hiçbir şekilde sorumlu tutulmaması, Shell belgelerinin incelenmemesi gibi noktalar davacılar tarafından temyiz başvurusu yapılmasına neden olmuştur.

Temyiz başvuruları üzerine Lahey Temyiz Mahkemesi, 29 Ocak 2021'de Dört Nijeryalı Çiftçi ve Milieudéfensie - Shell davalarında kararlarını vermiştir. Hem usule yönelik hem de esasa yönelik önemli noktaları bulunan kararlarda Temyiz Mahkemesi, tarafların Bölge Mahkemesi kararına itirazlarını değerlendirmiştir. Bir ana şirketin iştirak şirketinin eylemleri nedeni ile, yabancı davacılar açısından özen yükümlülüğü altında olduğuna karar verilen ilk davalardan olma özelliğini taşıyan bu davalarda Lahey Temyiz Mahkemesi kararları birbirleri ile kısmen örtüşmektedir.

Mahkeme, Shell'in ileri sürdüğü ve yargılamayı ciddi şekilde geciktiren çeşitli yasal engeller nedeniyle yedi yıldan fazla süredir devam eden davadaki tüm usul meselelerinde çiftçiler ve Milieudéfensie lehine karar vermiş; yanı sıra, Lahey Bölge Mahkemesi'nin daha önce reddettiği şirket içi belgelere erişim konusunda da davacılar lehine hüküm kurmuştur.

Daha önce Lahey Bölge Mahkemesi'nin SPDC'nin tazminat ödeme yükümlülüğüne karar verdiği Akpan davasında, Lahey Temyiz Mahkemesi sızıntıların nedeninin sabotaj olduğu varsayımına karşı yapılan şikayetlerin başarısız olduğu sonucuna varan bir ara karardan sonra¹⁶¹ bu davada (e ve f vakaları), taraflardan hasarın boyutu ve müteakip temizleme eylemleri hakkında ek bilgi talep etmiş, nihai kararlar ise verilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmada a, b, c ve d vakalarının konu olduğu diğer davalar Efanga ve Dooh davaları yani Oruma ve Goi'deki sızıntılar hakkında açılan davalarda verilen nihai kararlar incelenmiştir.

1. SPDC'nin Özen Yükümlülüğü

Lahey Temyiz Mahkemesi, Bölge Mahkemesi'nin reddettiği, Oruma ve Goi'deki sızıntılar hakkında açılan davalarda, ilk olarak sızıntıların nedenini araştırmış, uygulanan hukuk olan Nijerya yasalarına göre sabotajın makul şüphenin ötesinde kanıtlanması

¹⁶¹ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:134.

gerektiğini savunmuştur. Mahkeme, mevcut uzman raporlarının sabotajın sızıntılarının olası nedeni olduğunu gerçekten de gösterdiğini belirtirken, bunun “makul şüphenin ötesinde” kanıtlanması gerektiği standardını karşılamadığı, bu nedenle SPDC'nin madde 11(5)(c) OPA'nın sıkı sorumluluk standardından kaçamayacağı ve sızıntılardan kaynaklanan zararlardan sorumlu olduğu, SPDC'nin davacılara karşı bir özen borcu olduğu ve sızıntılara verdiği yanıtta ihmalkar davrandığı sonucuna varmıştır.¹⁶²

Temyiz Mahkemesi, a, b, c ve d vakaları yönünden Lahey Bölge Mahkemesi'nin 30 Ocak 2013 tarihli kararlarını iptal etmiş; SPDC'nin Oguru, Efanga, Dooh ve Milieudéfensie'ye karşı Oruma ve Goi'deki sızıntıdan kaynaklanan zarardan sorumlu olduğuna, sızıntıdan önce harekete geçmeyerek davacılara karşı yasa dışı hareket ettiğine, zararın belirlenerek SPDC tarafından Oguru, Efanga ve Dooh'a tazminat olarak ödemesine hükmetmiştir.¹⁶³

Temyiz Mahkemesi, öncelikle sızıntının kaynağını araştırmış ve uzman raporları almıştır. Mahkeme, bu noktada makul şüphenin ötesinde bir kanıt aramıştır. Ancak uzmanlar, sızıntının ne tam olarak yerini ne de tam olarak sebebini tespit edemediklerinden sızıntının kesin olarak sabotajdan kaynaklandığını söylemek güç hale gelmiştir. Bu noktada Shell'in sızıntının sabotajdan kaynaklandığı yolundaki savunmaları ispat edilememiş, sabotaj iddiaları makul şüphenin ötesinde ortaya konamamıştır. Temyiz Mahkemesi raporları benimseyerek, mevcut bilgilere dayanarak, sızıntının meydana gelmesi için en olası hipotezin sabotaj olabileceği ancak sızıntının nedeninin sabotaj olduğunun makul şüphenin ötesinde belirlenmediği/kanıtlanmadığı sonucuna varmıştır.¹⁶⁴

Mahkeme, sabotaj iddialarının değerlendirilmesinde, Nijerya yasalarına göre suçlamaların kabul edilebilmesi için "makul şüphenin ötesinde" bir kanıt standardının karşılanması gerektiğini vurgulamış ve bu standart sağlanamadığı için Shell'in

¹⁶² Lucas Roorda, “Wading through the (polluted) mud: the Hague Court of Appeals rules on Shell in Nigeria”, Rights as Usual, 2021, <https://rightsasusual.com/2021/02/02/wading-through-the-polluted-mud-the-hague-court-of-appeals-rules-on-shell-in-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

¹⁶³ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, Karar. Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, Karar.

¹⁶⁴ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 5.25. Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 5.27.

savunmalarını reddetmiştir. Temyiz Mahkemesi'nin "makul şüphenin ötesinde" kanıt araması, kararın hukukiliğini sağlaması yanında, ulusötesi şirketlerin sorumluluklarının keyfi değil, objektif delillerle değerlendirilmesi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Özetle sızıntının nedeni hakkındaki belirsizlik, Shell'in savunmalarını başarısız hale getirmiştir¹⁶⁵ ve Temyiz Mahkemesi OPA Madde 11(5)(c) uyarınca SPDC'nin sızıntının meydana gelmesinden diğer yerel sakinlerin temsilcileri olarak davacılar Dooh, Oguru, Efanga ve davacı Milieuddefensie'ye karşı sorumlu olduğuna hükmetmiştir.¹⁶⁶

Ana şirket RDS bakımından ise, sabotaj iddiaları her ne kadar makul şüphenin ötesinde ispatlanmasa da sızıntının ihmal nedeni ile meydana geldiği de davacılar tarafından ispat edilemediğinden ana şirketin ihmalkarlığından söz edilemeyeceğine hükmedilmiştir.¹⁶⁷

Özetle Temyiz Mahkemesi, davalıların iddialarında olduğu gibi sızıntıların sabotajdan kaynaklandığı da kesin olarak ispat edilmediğinden SPDC'nin özen yükümlülüğü bulunduğu sonucuna varırken; davacıların iddialarında olduğu gibi Oruma ve Goi'deki sızıntıların ihmalden kaynaklandığı da ispat edilmediğinden ana şirket RDS'nin özen yükümlülüğü bulunmadığı sonucuna varmamıştır. Zira Mahkeme'ye göre ana şirket RDS bakımından sızıntının yetersiz bakımdan değil sabotajdan kaynaklandığı yönündeki savunmanın, makul şüphenin ötesinde kanıtlanması gerekmemektedir. Bu ispat yükü, yalnızca SPDC'ye aittir. Ana şirketin sorumluluğu bakımından ise ispat yükü davacılara aittir.¹⁶⁸ Mahkemeye göre davacılar da ihmal yönündeki iddialarını ispat edememişlerdir.

2. Sızıntı Tespit Sistemi Kurulması

Temyiz Mahkemesi, sızıntıların nedenini araştırıp özen yükümlülüğü hakkında verdiği kararından sonra, SPDC'nin gelecekte yaşanabilecek sızıntıları önlemek amacıyla Oruma boru hattına bir LDS sistemi kurmasını emretmiştir.

¹⁶⁵ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 5.26.

¹⁶⁶ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 5.27.

Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 5.28.

¹⁶⁷ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 5.30., 5.31.

Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 5.31., 5.32.

¹⁶⁸ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 5.30., 5.31.

LDS yani sızıntı tespit sistemi, Temyiz Mahkemesi'nin kararında yaptığı tanımlamaya göre, sızıntının bulunduğu yere erişime gerek kalmadan, dakikalar ile saatler arasında, bir sızıntının hızlı/gerçek zamanlı olarak tespit edilebildiği bir sistemdir.¹⁶⁹ Sahaya erişime gerek kalmadan, bir sızıntıyı hızlı ve gerçek zamanlı olarak tespit edebilen ve hatta sızıntının yerini tespit edebilen LDS ile hasar çok büyük ölçüde önenebilir, çünkü sızıntı çok daha erken doğrulanabilir ve dolayısıyla petrol tedariki çok daha erken durdurulabilir.¹⁷⁰

Mahkeme, Oruma'daki boru hattının bir LDS ile donatılmadığını tespit ettikten sonra, davacıların belirttiği gibi, SPDC'nin boru hattına bir LDS kurma konusunda özen yükümlülüğünün olup olmadığı sorusunu yanıtlamıştır. Bunu yaparken de özen yükümlülüğünün üstlenilebilmesini zararın öngörülebilir olup olmadığı, yakınlık bulunup bulunmadığı ve özen yükümlülüğünün adil ve makul olup olmadığı kriterlerine göre araştırmıştır.¹⁷¹

Nijerya'daki petrol çıkarma faaliyeti nedeniyle bölge sakinlerinin, günlük yaşamlarında ve işlerinde bunun olumsuz sonuçlarıyla, özellikle de petrol sızıntılarının sık sık meydana gelmesinin sonuçlarıyla uğraşmak zorunda oldukları açıktır. SPDC'nin petrol çıkarma faaliyeti nedeniyle sızıntı meydana geleceğini ve bu durumda sızıntıya müdahale edip edemeyeceğini öngörüp öngörememesi burada temel noktadır.

Temyiz Mahkemesince incelenen Shell belgelerine göre sahada meydana gelen erişim engeli, dava konusu sızıntılardan daha önceki tarihlerde SPDC tarafından bilinmektedir. Yine sızıntının meydana gelebileceği de SPDC tarafından öngörülebilir bir durumdur. Dolayısıyla Mahkeme, Oruma boru hattında sızıntı meydana gelmesi durumunda sahaya erişimin olmayacağını veya gecikeceğinin SPDC tarafından öngörülebilir olduğu sonucuna varmıştır.¹⁷² Bu koşullar altında Mahkeme, SPDC'nin 2005 sızıntısından önce Oruma boru hattına bir LDS kurmasını talep etmenin adil, hakkaniyetli ve makul

¹⁶⁹ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 6.12.

¹⁷⁰ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 6.14.

¹⁷¹ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 6.17.

¹⁷² Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 6.21.

olduğuna, SPDC'nin özen yükümlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir.¹⁷³ Zira karar tarihinde Oruma'da hala bir LDS bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Mahkeme hukuka aykırı duruma son vermek ve adaletin gerektiği gibi yerine getirilmesini sağlamak amacıyla LDS kurulmasını emretmiştir. SPDC'yi, Oruma boru hattına, mevcut gereklilikleri karşılayan son teknoloji ve fiziksel erişime ihtiyaç duymadan bir sızıntıyı dakikalar ile saatler içinde hızlı bir şekilde tespit eden bir LDS sağlamakla yükümlü kılmıştır.¹⁷⁴

Goi boru hattı hakkında ise, Shell, Goi boru hattını değiştireceğini ve ona sızıntıların ve sabotaj girişimlerinin erken ve uzaktan tespit edilmesini sağlayan fiber optik algılama teknolojisi sağlayacağını belirttiğinden ve Mahkemece de borunun artık değiştirilmesi nedeniyle yeni bir sızıntı durumunda zamanında ve yeterli müdahaleyi yeterince garanti eden bir durum mevcut gibi görüldüğünden LDS kurulması yolunda hüküm kurulmamıştır.¹⁷⁵

3. RDS'nin Sorumluluğu

Temyiz Mahkemesi, SPDC'nin yanı sıra Shell grubunun ana şirketi olan Royal Dutch Shell'in de petrol sızıntılarından sorumlu olup olmadığını incelemiştir. Davacılar, RDS'nin Shell grubundaki konumu ve Nijeryalı yan kuruluşuyla yaptığı müdahaleler aracılığıyla bir özen yükümlülüğu altına girdiğini ileri sürmüşler ise de Temyiz Mahkemesi, bu iddiayı sızıntılara neden olma konusunda reddetmiştir. Bir ana şirketin özen yükümlülüğu altına girmesi için yan kuruluşun haksız yere hareket etmiş olması gerektiğini belirtmiş, SPDC'nin haksız yere hareket ettiği ispat edilmediğinden RDS'nin sızıntılara neden olma konusunda yükümlülüğüne hükmetmemiştir. Ancak RDS'nin, boru hatlarına Sızıntı Tespit Sistemleri (LDS) kurarak SPDC'nin operasyonlarındaki petrol sızıntılarının miktarını aktif olarak sınırlamaya çalıştığı sonucuna vararak bu nedenle, yargılama sırasında henüz kurulmamış olan Oruma boru hattına bir yıl içerisinde LDS

¹⁷³ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 6.24.

¹⁷⁴ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 6.43.

¹⁷⁵ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, para. 6.21.

kurulumuyla ilgili olarak, RDS'nin davacılara karşı bir özen yükümlülüğü olduğunu tespit etmiştir.¹⁷⁶

Mahkeme, Shell yönünden yaptığı incelemede, ana şirketin sorumluluğunu, bağlı kuruluşun özen yükümlülüğünü ihlal etmiş olması şartına bağlamaktadır. Zira OPA anlamında lisansa sahip olmayan ana şirket için bu yasa geçerli de değildir. Shell söz konusu olduğunda, bu davaya odaklanılırsa, bağlı kuruluş tarafından herhangi bir ihmal durumunda ana şirketin yükümlülüğü söz konusu olabilir.¹⁷⁷ Dolayısıyla Mahkeme'ye göre Oruma'da yeterli bir LDS kurulmaması ile bağlantılı olarak bağlı kuruluş (SPDC) tarafından bir özen yükümlülüğü ihlali tespit edildiğinden, ana şirket RDS'nin iddia edilen sorumluluğu da yalnızca buna dayanabilir.¹⁷⁸

SPDC'nin eylemlerinden ana şirket RDS'nin sorumlu tutulması tartışması, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğü kapsamının ne olacağı sorusu açısından oldukça önemlidir. Lahey Temyiz Mahkemesi ana şirketin sorumluluğunu iştirak şirketin eylemlerini de kapsayıp kapsamadığını tartışırken öncelikle iştirak şirketin ihmalinin söz konusu olup olmadığını araştırmıştır. Bu yöntemin kaynağı uygulanan hukuk ile ilgilidir. Dava konusunda da, SPDC'nin yeterli bir LDS uygulamadaki başarısızlığı SPDC'nin ihmali olarak kabul edilmiştir. Yanı sıra Mahkeme, iştirak şirketin ihmali nedeni ile ana şirketin sorumluluğunu araştırırken, ana şirketin iştirak şirketinin eylemleri hakkında bilgisi olup olmadığı, olması gerekip gerekmediği, müdahale yetkisi gibi hususları da araştırmıştır. Bu durum, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğün kapsamının belirlenmesinde oldukça önemlidir. Zira Milieudéfense'ye göre de Bölge Mahkemesi, Shell'in Nijerya'daki yan kuruluşunun yönetiminin ana şirket RDS tarafından belirlendiğini kanıtlayan belgelere erişimin reddedilmesi nedeniyle Shell'i sorumlu tutulmamıştır.

¹⁷⁶ Lucas Roorda, “Wading through the (polluted) mud: the Hague Court of Appeals rules on Shell in Nigeria”, Rights as Usual, 2021, <https://rightsasusual.com/2021/02/02/wading-through-the-polluted-mud-the-hague-court-of-appeals-rules-on-shell-in-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

¹⁷⁷ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 3.33.

¹⁷⁸ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.1.

Temyiz Mahkemesi'ne göre RDS'nin yeterli bir sızıntı tespit sistemi bulunmadığını Temmuz 2005'ten önce bildiği ya da bilmesi gerektiği ispat edilmedi.¹⁷⁹ Ancak Mahkeme, sızıntıdan sonra SPDC'nin sızıntılara yeterince yanıt veremediğinin RDS'nin farkında olduğu yolundaki iddiaların kanıtlandığına hükmetti. Zira SPDC'nin Oruma'da yeterli LDS uygulamadığı bir süredir b vakasında kendisine karşı getirilmişti veya en azından bilmesi gerekiyordu.¹⁸⁰

RDS'nin prim politikasına göre RDS'nin, petrol çıkarma faaliyetleri kapsamında operasyonel sızıntıları bildiği de Shell belgelerinden tespit edilmiştir. Bu anlamda da RDS'nin Oruma'daki sızıntılardan haberdar olması varsayılabilir.¹⁸¹ Ayrıca SPDC için çalışan bir tanık da Shell üst düzey yönetiminin toplantılarına katıldığı, sızıntı tespit sistemi önerileri tartışıldığı ancak eyleme geçilmediği yolunda ifade vermiştir. Mahkeme tanığın ifadesine dayanarak, bir LDS'nin getirilmesinin SPDC ile RDS temsilcileri arasında tartışıldığının kanıtlandığı, davacıların LDS'lerin merkezi müdahaleye konu olduğu yönündeki beyanına kanıt teşkil ettiği kanaatine varmıştır.¹⁸²

Mahkeme, Nijerya'daki boru hatlarının bir LDS ile donatılıp donatılmayacağı sorusuna ve dolayısıyla Oruma boru hattına bir LDS'nin uygulanması gerekip gerekmediği sorusuna RDS'nin en azından 2010'dan bu yana somut ve oldukça yoğun olarak dahil olduğu kanaatine varmıştır. Dolayısıyla, Oruma boru hattına bir LDS kurulduğundan emin olmak için RDS adına bir özen yükümlülüğü üstlenmek Mahkemece adil, hakkaniyetli ve makuldür. RDS bu özen borcunu yerine getirmediği için RDS açısından da hukuka aykırı bir durum söz konusu olup; SPDC, artan ihtiyaca rağmen, Oruma liderliğine bir LDS kurmak konusunda çok uzun bir süre isteksiz kaldığı için, adaletin gerektiği gibi yerine getirilebilmesi için RDS'ye de bir emir çıkarmak gerektiğine hükmetmiştir.¹⁸³ Mahkeme RDS'ye, bir yıl içinde bir LDS'nin kurulmasını sağlayacak şekilde emir vermiştir.¹⁸⁴ Bu bağlamda Mahkemece, yönetimin ana şirketten geldiğinin

¹⁷⁹ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.2.

¹⁸⁰ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.3.

¹⁸¹ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.18.

¹⁸² Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.21., 7.23.

¹⁸³ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.26.

¹⁸⁴ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, para. 7.27.

ve ihmalin ana şirket tarafından bilinmesi veya bilinmesi gerekmesi olgusunun ortaya konması durumunda, ana şirketin iştiraki olan şirketin ihmalden sorumlu olabileceği ortaya konmuştur.

Davacıların su ve toprağın zamanında iyileştirilmeye başlanmaması ve yeteri kadar iyileştirme yapılmaması ile temiz çevre hakkının ihlal edilmesi nedenleriyle özen yükümlülüğünün ihlali yolundaki iddiaları ise Temyiz Mahkemesi'nce kabul edilmemiştir.

Özetle Temyiz Mahkemesi, Oguru ve Afanga'nın davacıları olduğu, Oruma boru hattında meydana gelen sızıntıyla ilgili olarak, 30 Ocak 2013 tarihli karar iptal ederek SPDC'nin 26 Haziran 2005 tarihinde Oruma'daki sızıntıdan kaynaklanan zarardan sorumlu olduğunu; Oguru ve Afanga'ya tazminat ödemesini; SPDC'ye, Oruma boru hattına bir yıl içinde bir Sızıntı Tespit Sistemi (LDS) sağlamasını, aksi halde ceza ödemesini; RDS'ye, bir yıl içerisinde Oruma boru hattının bir Sızıntı Tespit Sistemi ile donatılmasının sağlamasını, aksi halde ceza ödemesini emretmiş; kalan iddia ve talepleri reddetmiştir. Dooh'un davacısı olduğu, Goi boru hattında meydana gelen sızıntıyla ilgili olarak, 30 Ocak 2013 tarihli kararı iptal ederek, SPDC'nin 10 Ekim 2004'te Goi'deki sızıntıdan kaynaklanan zarardan sorumlu olduğunu; Dooh'a tazminat ödemesini emretmiş, kalan iddia ve talepleri reddetmiştir.

IV. LAHEY TEMYİZ MAHKEMESİNCE RDS YÖNÜNDEN VERİLEN KARARLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Temyiz Mahkemesi'nin RDS yönünden verdiği kararlar, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğü bağlamında önemli bir içtihatır. Kararların önemi, bir ana şirketin, bağlı şirketinin yabancı ülkedeki faaliyetleriyle ilgili olarak özen yükümlülüğü altında tutulduğu ilk kararlardan biri olmasından kaynaklanmaktadır. Lahey Temyiz Mahkemesi'nin kararlarına yakından bakıldığında ise, kararların ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün kapsamı açısından hem olumlu hem de olumsuz yönler taşıdığı görülmektedir.

Temyiz Mahkemesi'ne göre, bağılı şirket SPDC ve ana şirket RDS, sızıntı tespit sistemi kurulması yönünden özen yükümlülüğünü ihlal etmiştir ve bu konuda gerekli önlemleri alma sorumluluğu taşımaktadır. Bu bağlamda, RDS zarardan doğrudan sorumlu tutulmasa da, RDS'nin ihlallerin yaşanmasını engellemeye yönelik önlemler alma sorumluluğu taşıdığı Mahkemece vurgulanmıştır. Yani Mahkeme, RDS'nin bağılı şirketi SPDC tarafından gerçekleştirilen çevre kirliliği ve insan hakları ihlali nedeniyle RDS'nin doğrudan sorumluluğunu reddetmiş, ancak sızıntı tespit sistemi kurma yükümlülüğü bakımından RDS'yi özen yükümlülüğüne sahip tutmuştur. Bu bağlamda RDS'nin, bağılı kuruluşu SPDC'nin faaliyetlerinden kaynaklanan ihalden tamamen muaf tutulmaması, ulusötesi şirketlerin iştirakleri ve tedarik zinciri boyunca sorumluluklarını göz ardı edemeyeceklerini göstermektedir.

RDS'nin tazminat sorumluluğuna hükmedilmemesinin nedeni olarak, sızıntıların ihmalden kaynaklandığına dair davacılar tarafından yeterli kanıt sunulmaması gösterilmiştir. Öte yandan, SPDC'nin sızıntıları tespit etme ve önleme konusunda gerekli önlemleri almadığı, bu bağlamda sızıntı tespit sistemi kurmadığı ihmal olarak kabul edilerek, bu ihmalden ana şirket RDS de sorumlu tutulmuştur. Zira Mahkeme'ye göre, RDS, sızıntılardan ve boru hattının bir LDS ile donatılıp donatılmayacağı sorunundan haberdardı. Mahkeme, RDS'nin SPDC'nin ihmalden sorumluluğunu değerlendirirken, RDS'nin bu ihmalden haberdar olup olmadığı ya da olması gerekip gerekmediği, ihmale neden olan olguya dahil olup olmadığı gibi hususlara odaklanmıştır. Bu bağlamda, Temyiz Mahkemesi, ulusötesi şirketlerin, iştiraki şirketlerin faaliyetlerinden kaynaklanan insan hakları ihlallerinin ve olumsuz insan hakları etkilerinin önlenmesi adına belirli sorumluluklar taşıdığını kabul eden bir yaklaşım sergilemiştir.

Mahkemenin, sızıntı tespit sistemi kurulması gerektiği yönündeki hükmü, yalnızca mevcut zararların tazmini ile sınırlı kalmayıp, gelecekte oluşabilecek ihlallerin ve olumsuz etkilerin önlenmesine yönelik somut bir adım içermesi bakımından ayrıca önemlidir. Bu karar, şirketlerin ileriye dönük proaktif önlemler alma yükümlülüğüne işaret etmektedir.

Ayrıca, Mahkeme'nin sabotaj iddialarını makul şüphenin ötesinde kanıtlanmadığı gerekçesiyle reddetmesi, Mahkeme'nin delil temelli yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Mahkeme'ye göre, ulusötesi şirketler, iştiraklerinin eylemleri ile ilgili olarak da denetim yükümlülüğü taşımaktadır ve bu kararlar, ulusötesi şirketlerin iştirakleri ve tedarik zinciri üzerindeki denetim sorumluluğu bulunduğunu gösteren önemli kararlardır.

Lahey Temyiz Mahkemesi'nin değerlendirmesi, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün uygulanabilirliği açısından önemli bir adım olsa da, kararın tüm yönleriyle yeterli olduğunu söylemek güçtür. Mahkemenin, RDS'nin doğrudan sorumluluğuna ilişkin daha geniş bir çerçeve sunmaması, ana şirketlerin iştirakleri üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesini sınırlamış gibi görünmektedir. Nitekim, Mahkemece RDS'nin doğrudan yükümlülüğü reddedilmiş, ancak yalnızca önlem alma yükümlülüğü vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, RDS'nin yalnızca dolaylı bir sorumluluk taşıdığı izlenimi uyandırarak, özen yükümlülüğünün ulusötesi şirketlerin faaliyetleri ve etkileri açısından bütünsel bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliğine uygun düşmeyebilir. Bu bağlamda, RDS'nin yalnızca bir sızıntı tespit sistemi kurma yükümlülüğüne odaklanması, özen yükümlülüğünün kapsamının yeterince ele alınmaması ve bu yönde emsal teşkil edecek bir çerçeve sunulmaması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, Mahkeme, sızıntıların önlenmesi için alınacak tedbirlerin gelecekteki ihlalleri önleyebileceğini vurgulamış olsa da, bu tür önlemlerin uygulanabilirliğinin sıkı bir denetim mekanizması ile desteklenmesi gerektiğini yeterince ele almamıştır.

Sonuç olarak, Lahey Temyiz Mahkemesi'nin özellikle RDS yönünden verdiği kararlar, ulusötesi şirketlerin özen yükümlülüğünün kapsamının değerlendirilmesi açısından önemli bir hukuki emsal teşkil etmektedir. Bununla birlikte Mahkeme, daha derinlemesine bir analizle ana şirketlerin iştirakleri üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı şekilde inceleyerek, ulusötesi şirketlerin olumsuz insan hakları etkilerini engellemeye yönelik özen yükümlülüğünün kapsamını daha etkin bir biçimde tanımlayabilirdi. Bu tür bir yaklaşım, şirketlerin insan hakları özen yükümlülüklerinin Rehber İlkeler'de öngörüldüğü gibi iştirakleri ve tedarik zinciri boyunca değerlendirilmesi adına somut bir çerçeve oluşturabilirdi.

SONUÇ

Bu tez, Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler çerçevesinde şirketlerin insan haklarına yönelik özen yükümlülüğünün kapsamını ve uygulanabilirliğini incelemiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, şirketlerin insan haklarına yönelik özen yükümlülüğünün kapsamının ne olduğu, iştirakler ve tedarik zinciri bakımından bu yükümlülüğün nasıl ele alınması gerektiğidir.

Birinci bölümde, uluslararası standartlar ve özellikle Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler çerçevesinde özen yükümlülüğünün kapsamı analiz edilmiş, uygulama beklentileri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, Shell şirketinin Nijer Deltası'ndaki petrol çıkarma faaliyetleri nedeniyle ortaya çıktığı iddia edilen insan hakları ihlalleri vaka çalışması olarak ele alınmıştır. Dört Nijeryalı çiftçi ve Hollandalı çevre örgütü Milieudéfensie'nin, Royal Dutch Shell (RDS) ve onun Nijeryalı iştiraki Shell Petroleum Development Company of Nigeria (SPDC) aleyhine Hollanda mahkemelerinde açtığı davalar analiz edilmiştir.

Araştırılan metinler ve vaka analizi çerçevesinde, şirketlerin insan haklarına yönelik özen yükümlülüğünün statik sorumluluklarla sınırlı olmadığı, aksine dinamik ve şirketlerin tüm faaliyetlerini kapsayan sürekli bir süreç olarak ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Rehber İlkeler doğrultusunda şirketlerin özen yükümlülüğü, faaliyet gösterdikleri coğrafi alan, büyüklük ve sektör fark etmeksizin tüm operasyonlarını ve ilişkilerini kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, şirketlerin yalnızca kendi faaliyetleri değil, iştirakleri ve tedarik zincirindeki diğer şirketler bakımından da bu yükümlülüğü taşıdığı açıktır. Bu yükümlülük durum tespiti süreci (due diligence process) kapsamında somut ve dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Şirketlerin yeni veya mevcut tüm faaliyetlerinde değişen durum ve koşullara bağlı olarak insan hakları etki değerlendirmelerini yapmaları, elde ettikleri veriler doğrultusunda güncel ve denetlenebilir aksiyonlar almaları gerekmektedir.

Çalışma konusu vaka bağlamında, Lahey Temyiz Mahkemesi'nin Hollandalı Royal Dutch Shell'e, Nijeryalı iştiraki Shell Petroleum Development Company of Nigeria'nın sızıntı tespit sistemi kurmasını sağlaması yönünde getirdiği yükümlülük, ulusötesi

şirketlerin yabancı ülkelerde iştirakleri aracılığı ile gerçekleştirdikleri faaliyetleri nedeniyle meydana gelen insan hakları ihlalleri ve olumsuz insan hakları etkileri açısından sorumluluk taşıyabileceğini ortaya koyan önemli kararlardır. Bu kararlar, ulusötesi şirketlerin yalnızca kendi faaliyetleri değil, aynı zamanda iştirakleri ve tedarik zinciri boyunca meydana gelen insan hakları ihlalleri, olumsuz insan hakları etkileri ve çevresel etkiler bakımından da belirli önlemleri alma yükümlülüğü altında olduklarını göstermektedir. Mahkeme'nin RDS'nin özen yükümlülüğüne ilişkin getirdiği değerlendirme, Rehber İlkeler'de tanımlanan durum tespiti süreçleri ile örtüşmekte ve şirketlerin faaliyetlerinden kaynaklanabilecek olumsuz insan hakları etkilerini önleme sorumluluğunu uluslararası düzeyde pekiştirmektedir. Ayrıca, Mahkeme'nin sızıntı tespit sisteminin kurulmasını zorunlu kılması, sorumluluğun yalnızca mevcut zararların tazmini ile sınırlı kalmayıp, önleyici tedbirlerin alınmasını öngörmesi açısından da önemli bir gelişmedir. Öte yandan, Mahkeme'nin bu tür davaların yargı yetkisine ilişkin değerlendirmeleri, ana şirketlerin bağlı kuruluşlarının faaliyetleri nedeniyle sorumluluklarının uluslararası hukuk bağlamında nasıl ele alınması gerektiğine yönelik önemli bir içtihat oluşturmuştur.

Lahey Temyiz Mahkemesi'nin kararlarının etkileri, yalnızca petrol ve enerji sektörüyle sınırlı olmayıp, madencilik, tekstil, tarım, teknoloji ve finans gibi sektörlerde de faaliyet gösteren şirketler açısından da etki doğurabilecek niteliktedir. Zira Rehber İlkeler'de yer verildiği gibi, şirketlerin faaliyet gösterdikleri sektör fark etmeksizin insan haklarına yönelik özen yükümlükleri mevcuttur.

İncelenen uluslararası metinler ile Lahey Temyiz Mahkemesi kararlarının Hollanda ülkesi üzerinde mevcut ve muhtemel yansımalarına da kısaca değinmek gerekir. Son yıllarda, ulusal hukuklarda Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespiti (HRDD) yasaları benimsenmeye başlanmıştır. Avrupa'daki birçok ülke, özellikle büyük ve ulusötesi şirketlerin, küreselleşen değer zincirlerinde insan hakları ve çevreye yönelik olumsuz etkileri önlemeleri amacıyla zorunlu insan hakları özen yükümlülüğü ve raporlama yükümlülükleri getirmiştir. Almanya Tedarik Zincirlerinde Şirketlerin Özen

Yükümlülüğü Hakkında Kanun¹⁸⁵, Fransa Kurumsal Özen Yükümlülüğü Kanunu¹⁸⁶, Norveç Şeffaflık Kanunu¹⁸⁷ ile özen yükümlülüğü yasalarını kabul eden ülkeler arasındadır. Söz konusu yasalar, şirketlere, karmaşıklaşan ve küreselleşen değer zincirlerinde, iştirakleri ve tedarik zincirinde bulunan şirketlerin faaliyetleri yönünden olumsuz insan hakları etkilerine neden olmamaları için özen yükümlülüğü yüklemektedir. Bu yasal düzenlemelerin yasalaşma sürecinde Avrupa menşeli şirketlerin, bağlı kuruluşlarında ve tedarik zincirinde gerçekleşen ihlaller uyarıcı etki yaratmıştır.¹⁸⁸

Hollanda da çocuk işçiliği hakkında 2019'da kabul edilen Hollanda Çocuk İşçiliği Özen Yükümlülüğü Kanunu'nun¹⁸⁹ ardından, Uluslararası Sorumlu ve Sürdürülebilir İşletme Yönetimi Kanun Teklifi de gündemde olup Kanun, BM Rehber İlkeler ve OECD Çokuluslu Şirketler Rehberi düzenlemeleri ile paraleldir. Buna göre şirketler, kendi faaliyetleri veya iş ilişkilerinden kaynaklanabilecek insan hakları veya çevre üzerindeki olumsuz etkileri önlemek üzere özen yükümlülüğüne sahiptir.¹⁹⁰ Kapsam dahilindeki şirketler, tedarik zincirlerinde zorla çalıştırma, çocuk işçiliği, kölelik veya sömürü ve güvenli olmayan çalışma koşulları dahil olmak üzere insan hakları ihlallerini önlemeli, faaliyetlerinin insan hakları veya çevre üzerinde olumsuz etkileri olduğundan şüpheleniyorsa veya bunu biliyorsa, bunları önlemek için gerekli adımları atmalı,

¹⁸⁵ Orijinal adı: Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten zur Vermeidung von Menschenrechtsverletzungen in Lieferketten

Gesetze im Internet, "Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten zur Vermeidung von Menschenrechtsverletzungen in Lieferketten", <https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/> (e.t. 04/03/2025)

¹⁸⁶ Orijinal adı: LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre

LegiFrance, "LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre", <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/> (e.t. 04/03/2025)

¹⁸⁷ Orijinal adı: Lov om åpenhet i leverandørkjeder for å fremme bærekraftig næringsliv

Lovdata, "Lov om åpenhet i leverandørkjeder for å fremme bærekraftig næringsliv", <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99> (e.t. 04/03/2025)

¹⁸⁸ Yücel Dericiler, s. 167.

¹⁸⁹ Orijinal adı: Wet van 24 oktober 2019 houdende de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, "Wet van 24 oktober 2019 houdende de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen", <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2019-401.html> (e.t. 04/03/2025)

¹⁹⁰ Kalkınma Atölyesi, "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin İnsan Hakları Özen yükümlülüğü", s. 39.

önlemleri almalı, etkiler yeterince azaltılamıyorsa ilgili faaliyetten kaçınmalı veya makul ise ilişkiyi sonlandırmalıdır.¹⁹¹

Lahey Temyiz Mahkemesi'nin verdiği kararlar, bu düzenlemelerin hukuki temellerini ve özellikle çok uluslu şirketlerin, faaliyet gösterdikleri her yerde olumsuz insan hakları etkileri konusunda sorumluluk taşıması gerektiği anlayışını pekiştirmektedir.

Öte yandan Hollanda'daki gelişmeler, AB düzeyinde kabul edilen Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi (2024/1760) (*Corporate Sustainability Due Diligence Directive, CSDDD*)¹⁹² ile de uyumludur. 25 Temmuz 2024'te yürürlüğe giren CSDDD doğrultusunda üye devletler Direktif'i 26 Temmuz 2026 tarihine kadar ulusal mevzuatlarına aktarmak zorundadırlar.¹⁹³ Direktif'in amacı, şirketlerin operasyonlarında ve küresel değer zincirlerinde sürdürülebilir ve sorumlu kurumsal davranışı teşvik etmektir. Şirketlere kendi operasyonlarında, bağlı şirketlerinde ve tedarik zincirlerinde potansiyel ve mevcut olumsuz insan hakları ve çevre etkilerini belirlemek ve ele almak şeklinde özen yükümlülüğü ön görülmektedir.¹⁹⁴ Direktif'e göre, şirketler özen yükümlüğünü şirket politikalarına dahil etmekle, kendi faaliyetlerinden veya iştiraklerinin/iş ortaklarının faaliyetlerinden kaynaklanan mevcut ve olası olumsuz etkileri tespit etmekle, olası olumsuz etkileri önlemek, mevcut olumsuz etkileri iyileştirmek için gerekli tedbirleri almak, olumsuz etkilere dair şikayetlerin ele alınması

¹⁹¹ Worldfavor, "A 2023 update on Netherlands' mandatory human rights and environmental due diligence legislation", <https://blog.worldfavor.com/a-2023-update-on-netherlands-mandatory-human-rights-and-environmental-due-diligence-legislation> (e.t. 04/03/2025)

¹⁹² European Union, "Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 (Text with EEA relevance)", <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj> (e.t. 04/03/2025)

¹⁹³ Business & Human Rights Resource Centre, "EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive enters into force; member states have 2 years to transpose into national law", <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/eu-csddd-political-agreement/> (04/03/2025)

¹⁹⁴ European Commission, "Corporate sustainability due diligence", https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/sustainability-due-diligence-responsible-business/corporate-sustainability-due-diligence_en#:~:text=On%2025%20July%202024%2C%20the,across%20their%20global%20value%20chains. (e.t. 04/03/2025)

için adil, kamuya açık, erişilebilir, öngörülebilir ve şeffaf bir prosedür oluşturmakla ve bu prosedürlerin etkinliğini izlemekle ve raporlamakla yükümlüdür.¹⁹⁵

Bu bağlamda, bir AB üyesi olan Hollanda'da şu anda hazırlanan Zorunlu İnsan Hakları ve Çevresel Özen Yükümlülüğü Yasası, CSDDD ile paralel bir şekilde, şirketlerin yalnızca kendi operasyonlarında değil, aynı zamanda tedarik zincirlerinde de sürdürülebilirlik ve etik standartlara uymalarını sağlamak için kapsamlı denetim ve raporlama gereksinimleri getirmektedir.

Son yıllarda uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde gündeme gelen bu hukuki gelişmeler ile aynı doğrultudaki emsal yargı kararları, küreselleşme ve küresel ekonomideki dönüşümün bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ve şirketlerin ekonomik büyümedeki rolünün artması, şirketlerin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında piyasa aktörlerine düşen sorumlulukları da artırmıştır. Ulusötesi şirketlerin tedarik zincirlerinin giderek daha karmaşık hale gelmesi, şirketlerin faaliyetlerinin yalnızca kendi operasyonlarıyla sınırlı kalmaması, tüm tedarik zinciri boyunca insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerin dikkate alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, ulusötesi şirketlerin insan hakları özen yükümlülüğüne ilişkin gelişmeler, küreselleşmenin yalnızca piyasa dinamiklerine dayalı bir süreç olmadığını, aynı zamanda hukuki ve etik sorumlulukları da içeren tamamlayıcı bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır.

¹⁹⁵ Kalkınma Atölyesi, "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin İnsan Hakları Özen yükümlülüğü", s. 32.

KAYNAKÇA

Özge Yücel Dericiler, Uluslararası Esnek Hukuktan Bağlayıcı Hukuka: Şirketler ve İnsan Hakları, 1. Bası, Onikilevha Yayıncılık, 2023.

Adati Ayuba Kadafa, International Institute for Science, “Oil Exploration and Spillage in the Niger Delta of Nigeria”, Technology and education (IISTE) E-Journals, 2012, s. 38-51, <https://core.ac.uk/download/pdf/234677495.pdf> (e.t. 21/01/2025)

Zeynep Kıvılcım, “Ulus-aşırı Şirketler ve İnsan Hakları: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Örneği”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 65 Sayı: 03, 2010. - s. 87-122.

Alison Lu Xu, “Four Farmers’ Expedition: A Review of the Shell Case”, Research Gate, 2022, s. 55-61, https://www.researchgate.net/publication/359649127_Four_Farmers_Expedition_A_Review_of_the_Shell_Case (e.t. 21/01/2025)

August Reinisch, “The Changing International Legal Framework”: Philip Alston (edt.), Non-State Actors and Human Rights, , Oxford University Press, 2005.

César Rodríguez-Garavito, “Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning”: César Rodríguez-Garavito (edt.), Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning, Cambridge University, 2018.

Lucas Roorda, “Wading through the (polluted) mud: the Hague Court of Appeals rules on Shell in Nigeria”, Rights as Usual, 2021, <https://rightsasusual.com/2021/02/02/wading-through-the-polluted-mud-the-hague-court-of-appeals-rules-on-shell-in-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum State responsibilities to regulate and adjudicate corporate activities under the United Nations core human rights treaties: an overview of treaty body commentaries

(A/HRC/4/35 Addendum 1), United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/595097?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum Corporate responsibility under international law and issues in extraterritorial regulation: summary of legal workshops (A/HRC/4/35 Addendum 2), United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/595101?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Addendum Human Rights Policies and Management Practices: Results from questionnaire surveys of Governments and Fortune Global 500 firms (A/HRC/4/35 Addendum 3)”, United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/594988?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Business and human rights: mapping international standards of responsibility and accountability for corporate acts (A/HRC/4/35)”, United Nations Digital Library, 2007, <https://digitallibrary.un.org/record/594238?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Hierarchy or Ecosystem?": César Rodríguez-Garavito (edt.), Business And Human Rights: Beyond the End of the Beginning, Cambridge University Press, 2018.

John Gerard Ruggie, “Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie (A/HRC/8/5)”, United Nations Digital Library, 2008, <https://digitallibrary.un.org/record/625292?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework (A/HRC/17/31)”, United Nations Digital Library, 2011, <https://digitallibrary.un.org/record/705860?v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

John Gerard Ruggie, “Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie: Business and human rights in conflict-affected regions: challenges and options towards State responses (A/HRC/17/32)”, United Nations Digital Library, 2011, <https://digitallibrary.un.org/record/706417?ln=en&v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

Evelyne Schmid, “A Glass at Least Half Full: The Dutch Court Ruling on Akpan v Royal Dutch Shell/Shell Nigeria”, Rights as Usual, 2013, <https://rightsasusual.com/2013/02/26/a-glass-at-least-half-full-the-dutch-court-ruling-on-akpan-v-royal-dutch-shellshell-nigeria/> (e.t. 21/01/2025)

Zeynep Derya Tarman, “İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespiti Yükümlülükleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 71 Sayı: 3, 2022, s. 1183-1225.

Ahmet Göksel Uluer, “Nijer Deltası'nda Çatışma: Güvenlik, Sivil Toplum ve Şiddet”, TESAM Akademi Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 1, 2018, s. 137-158.

Nicolás Álvaro Zambrana-Tévar, “Can Arbitration become the Preferred Grievance Mechanism in Conflicts Related to Business and Human Rights?”, SSRN, 2014, s. 2, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2531890 (e.t. 21/01/2025)

Kararlar

Gerechtshof Den Haag, Fidelis Ayoro Oguru, Alali Efanga, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:132, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:132> (e.t. 21/01/2025)

Gerechtshof Den Haag, Eric Barizaa Dooh, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:133, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:133> (e.t. 21/01/2025)

Gerechtshof Den Haag, Friday Alfred Akpan, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 29/01/2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:134, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2021:134> (e.t. 21/01/2025)

Rechtbank Den Haag, Fidelis Ayoro Oguru, Alali Efanga, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9850, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9850> (e.t. 21/01/2025)

Rechtbank Den Haag, Barizaa Manson Tete Dooh, Milieudéfensie v. Royal Dutch Shell Plc, Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845, <https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845> (e.t. 21/01/2025)

Rechtbank Den Haag, Friday Alfred Akpan, Milieudefensie v. Royal Dutch Shell Plc,
Shell Petroleum Development Company Of Nigeria Ltd, 30/01/2013,
ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854,
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854> (e.t.
21/01/2025)

Çevrimiçi Kaynaklar

Amnesty International, “Tainted Sale? Why Shell’s Divestment from the Niger Delta Must Not Harm Human Rights”, 2023, <https://www.amnesty.org/en/documents/afr44/6797/2023/en/> (e.t. 12/02/2025)

Amnesty International, “On Trial: Shell in Nigeria: Legal Actions Against The Oil Multinational”, 2020, <https://www.amnesty.de/sites/default/files/2020-02/Amnesty-Bericht-Nigeria-Shell-on-trial-Februar-2020-ENG.pdf> (e.t. 21/01/2025)

Birleşmiş Milletler Türkiye, “Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları”, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> (e.t. 21/01/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “Background & History of the Guiding Principles”, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/governing-business-human-rights/background-history-of-guiding-principles/> (e.t. 08/02/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “Dutch court says Shell partly responsible for Nigeria spills”, 2013, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/dutch-court-says-shell-partly-responsible-for-nigeria-spills/> (e.t. 21/01/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive enters into force; member states have 2 years to transpose into national law”, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/eu-csddd-political-agreement/> (04/03/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “Inequality of Harms, Inequality of Arms: Kiobel v. Shell Comes to an End”, 2022, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/inequality-of-harms-inequality-of-arms-kiobel-v-shell-comes-to-an-end/> (e.t. 12/02/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “Nigeria: In win against Shell, Dutch court finds Shell Nigeria liable for oil spills & Shell parent company has a duty of care to prevent future spills”, 2021, <https://www.business-humanrights.org/en/latest->

news/nigeria-in-win-against-shell-dutch-court-finds-shell-nigeria-liable-for-oil-spills-shell-parent-company-has-a-duty-of-care-to-prevent-future-spills/ (e.t. 21/01/2025)

Business & Human Rights Resource Centre, “UN Binding Treaty”, 2025, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/governing-business-human-rights/un-binding-treaty/> (e.t. 07/02/2025)

CNN Business, “Shell profits double to record \$40 billion”, 2023, <https://edition.cnn.com/2023/02/02/investing/shell-earnings-profits-intl-hnk/index.html> (e.t. 21/01/2025)

European Commission, “Corporate sustainability due diligence“, https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/sustainability-due-diligence-responsible-business/corporate-sustainability-due-diligence_en#:~:text=On%2025%20July%202024%2C%20the,across%20their%20global%20value%20chains. (e.t. 04/03/2025)

European Union, “Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 (Text with EEA relevance)”, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj> (e.t. 04/03/2025)

Gesetze im Internet, “Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten zur Vermeidung von Menschenrechtsverletzungen in Lieferketten”, <https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/> (e.t. 04/03/2025)

Global Compact Network Türkiye, <https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke> (e.t. 21/01/2025)

Global Compact Network Türkiye, <https://www.globalcompactturkiye.org/un-global-compact> (e.t. 21/01/2025)

Kalkınma Atölyesi, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin İnsan Hakları Özen yükümlülüğü”, 2024, s. 12, chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Kucuk-ve-Orta-Olcekli-Isletmeler-icin-Insan-Haklari-Ozen-YukumLulugu-.pdf (e.t. 06/03/25)

LegiFrance, “LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre”, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/> (e.t. 04/03/2025)

Lovdata , “Lov om åpenhet i leverandørkjeder for å fremme bærekraftig næringsliv”, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99> (e.t. 04/03/2025)

Milieudéfensie, “Milieudéfensie response to the verdict in the Shell Nigeria court case”, 2013, <https://en.milieudéfensie.nl/news/milieudéfensie-response-to-the-verdict-in-the-shell-nigeria-court-case> (e.t. 21/01/2025)

Milieudéfensie, “Shell in Nigeria: Timeline: The Course of the Lawsuit”, <https://en.milieudéfensie.nl/shell-in-nigeria/timeline-the-course-of-the-lawsuit> (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “Universal Declaration of Human Rights”, 1948, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, Türkçe çev.: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework”, 2012, <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights> (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights(OHCHR), “The Corporate Responsibility to Respect Human Rights: An Interpretive Guide”, 2012,

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/publications/hr.puB.12.2_en.pdf
(e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Corporate human rights due diligence – identifying and leveraging emerging practices”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/corporate-human-rights-due-diligence-identifying-and-leveraging-emerging-practices> (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Mandatory human rights due diligence (mHRDD) Working Group on Business and Human Rights”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/mandatory-human-rights-due-diligence-mhrdd> (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Working Group on Business and Human Rights”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business> (e.t. 21/01/2025)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “Special Representative of the Secretary-General on human rights and transnational corporations and other business enterprises”, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/special-representative-secretary-general-human-rights-and-transnational-corporations-and-other> (e.t. 08/02/2025)

OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group, “Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights”, OHCHR, 2016, <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/guidance-national-action-plans> (e.t. 21/01/2025)

OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group on Business and Human Rights, “Companion note II to the Working Group’s 2018 report to the General Assembly (A/73/163), Corporate human rights due diligence – Getting started, emerging practices, tools and resources”, 2018,

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/Session18/CompanionNote2DiligenceReport.pdf> (e.t. 21/01/2025)

OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) Working Group, “Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: Protecting and respecting the rights of lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex persons in the context of business activities: fulfilling obligations and responsibilities under the Guiding Principles on Business and Human Rights (A/79/178)”, United Nations Digital Library, 2024, <https://digitallibrary.un.org/record/4059060?v=pdf> (e.t. 21/01/2025)

Online library of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), “Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct”, 2023, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_a0b49990/81f92357-en.pdf (e.t. 21/01/2025)

The International Labour Organization (ILO), “Çokuluslu İşletmeler ve Sosyal Politikaya İlişkin İlkeler Üçlü Bildirgesi”, 2023, <https://www.ilo.org/publications/tripartite-declaration-principles-concerning-multinational-enterprises-and-3> (e.t. 21/01/2025)

The International Labour Organization (ILO), “About the ILO”, <https://www.ilo.org/about-ilo> (e.t. 21/01/2025)

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), “The OECD: Better policies for better lives”, <https://www.oecd.org/en/about.html> (e.t. 21/01/2025)

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), “Members and partners”, <https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html> (e.t. 21/01/2025)

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), “Çok Uluslu Şirketler için Sorumlu İş Yönetimine ilişkin OECD Rehberi”, 2023, https://www.oecd.org/tr/publications/cok-uluslu-sirketler-icin-sorumlu-is-yonetimine-iliskin-oecd-rehberi_8a1fb939-tr.html (e.t. 21/01/2025)

United Nations, “Secretary-General Appoints John Ruggie Of United States Special Representative On Issue Of Human Rights, Transnational Corporations, Other Business Enterprises” Meetings Coverage and Press Releases, <https://press.un.org/en/2005/sga934.doc.htm> (e.t. 08/02/2025)

United Nations General Assembly, “17/4 Human rights and transnational corporations and other business enterprises(A/HRC/RES/17/4)”, Human Rights Council Seventeenth session, <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/17/4> (e.t. 08/02/2025)

United Nations Global Compact, “See who’s involved: Our participants”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/participants/search?search%5Bcountries%5D%5B%5D=202> (e.t. 21/01/2025)

United Nations Global Compact, “Principle Two: Human Rights”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-2> (e.t. 21/01/2025)

United Nations Global Compact, “Our Ambition”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission> (e.t. 21/01/2025)

United Nations Global Compact, “The Ten Principles of the UN Global Compact”, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> (e.t. 21/01/2025)

United Nations Development Programme (UNDP), “İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri”, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-06/bhr_ungp_rehberilkelerrapor.29.05.23_web.pdf (e.t. 21/01/2025)

United Nations Development Programme (UNDP), “Şirketlerin İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu Açıklamalı Rehber”, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-06/bhr_ungp_aciklamalirehber.29.05.23_web.pdf (e.t. 11/02/2025)

Wikipedia The Free Encyclopedia, “Milieudéfense”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Milieudéfense> (e.t. 21/01/2025)

Worldfavor, “A 2023 update on Netherlands' mandatory human rights and environmental due diligence legislation”, <https://blog.worldfavor.com/a-2023-update-on-netherlands-mandatory-human-rights-and-environmental-due-diligence-legislation> (e.t. 04/03/2025)

